

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота магістра
з теми **ПОЯСНЮВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи FUKr1b-M18
спеціальності 035. Філологія
(Українська мова і література)
Кузик (Шиманська) Христина
Олегівна
Керівник: к.ф.н., доц.
Беркешук І. С.
Рецензент: д.ф.н., проф.
Рарицький О. А.

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. Пояснення в сучасних лінгвістичних дослідженнях	8
1.1. Погляди синтаксистів на пояснювальні конструкції	8
1.2. Аспекти вивчення синтаксичних конструкцій із поясненням	14
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. Семантична структура пояснювально-ототожнювальних конструкцій.....	27
2.1. Детермінація змісту пояснювального компонента комунікативною стратегією мовця	29
2.2. Урахування мовцем позиції адресата на шляху до порозуміння ...	33
2.3. Зумовленість пояснення комунікативною спрямованістю висловлення.....	36
2.4. Оцінний компонент в семантичній структурі пояснювально- ототожнювальних конструкцій	39
2.5. Логіко-семантичне відношення тотожності як конститuent семантико-синтаксичного відношення пояснення	45
2.6. Типи кореляцій між змістом пояснюваного й пояснювального компонентів.....	54
2.7. Семантична і формально-граматична будова складних конструкцій з пояснювальними відношеннями.....	59
2.8. Структурно-граматичні і стилістичні особливості приєднувальних і вставлених конструкцій із пояснювальними відношеннями.....	65
Висновки до розділу 2	73
Висновки.....	76
Список використаних джерел.....	80

ВСТУП

У синтаксичній науці не існує усталеного погляду на граматичну природу конструкцій із пояснювальним компонентом семантики – простих і складних, сполучникових і безсполучникових, не з'ясовано сутність пояснення як мовного значення. Про це свідчить уже той факт, що дослідники по-різному визначають склад пояснювальних конструкцій. Різновидами пояснення вважають: 1) власне-пояснення, тобто тотожність / уточнення як відношення загального й окремого (Н.В. Кірпи́чникова, І.М. Ойце); 2) власне-пояснення / конкретизацію, або уточнення / включення (А.П. Загні́тко, А.Ф. Прияткі́на); 3) пояснювальне уточнення / ототожнення / узагальнювальне пояснення (В.А. Белошапкова). Існують розбіжності й щодо визначення місця пояснювальних речень із сполучниками *тобто*, *а саме* в системі складного речення: їх тлумачать як складносурядні (І.І. Слинько, Н.В. Гу́йванюк, М.Ф. Кобилянська, А.П. Загні́тко, С.П. Бевзенко, В.А. Белошапкова), складнопідрядні (О.М. Пешковський, Л.А. Булаховський, К.Ф. Шульжук) або як перехідний тип між складносурядними й складнопідрядними реченнями (І.Р. Вихованець).

Актуальність дослідження визначається тим, що питання про пояснення як мовне значення та його вираження в конструкціях сучасної української мови не можна вважати вивченим із достатньою глибиною й ґрунтовністю. Відсутні спеціальні дослідження й монографічні праці, присвячені всебічному аналізу пояснювально-ототожнювальних конструкцій на зразок: *Юна Коломея Воронич, чи коли завгодно просто Коля, вже давно відчувала сильний голод* (Ю. Андрухович); *Значна частина девіацій, пов'язаних з мовною компетенцією комунікантів, стосується побудови поверхневої структури (звукового змісту) повідомлень (висловлювань), тобто* заповнення сформованої на попередніх етапах вербалізації пропозиції лексемами з ідіолексикону мовця (Ф. Бацевич); *А все тому, що не зміг він отак просто виїхати, тобто* евакуюватися, *вірніше* – не зумів

(П. Загребельний); *Залежні речення виступають щодо опорних у ролі аргументаційних, **тобто** слугують для підтвердження, обґрунтування судження, висловленого в опорному реченні* (Із підручника), які репрезентують власне-пояснення. Між тим осмислення цього явища необхідне для поглиблення уявлень про можливості різних за будовою синтаксичних конструкцій у вираженні окремих різновидів пояснення. Це питання є важливим також для системного опису й несуперечливої класифікації складного речення, розвитку вчення про словосполучення, для теорії тексту.

Сучасне розуміння дихотомічної природи мови – як граматичної системи, яка водночас є й засобом комунікації, – окреслює нові перспективи у вивченні пояснення, зокрема пояснювально-ототожнювального значення, адже дослідники наголошують на тісному взаємозв'язку цього мовного явища з мовленням (Н.В. Кіріпнічкова, М.В. Ляпон, Е.Ф. Морозова).

Матеріалом дослідження послужила картотека, що налічує понад 600 конструкцій сучасної української мови – словосполучень, складних речень і текстів, укладена шляхом суцільної вибірки з художніх та літературно-критичних творів українських письменників XIX – XXI століть, публіцистики, ділового мовлення, періодичних видань, матеріалів спостережень над усним мовленням.

Об'єктом роботи є синтаксичні конструкції, утворювані на різних рівнях синтаксичних зв'язків, компоненти яких пов'язані пояснювально-ототожнювальним відношенням.

Предметом роботи є формальна й семантична організація синтаксичних конструкцій із пояснювально-ототожнювальними відношеннями між частинами, їх комунікативні й прагматичні особливості.

Мета дослідження – виявити сутність пояснювально-ототожнювального значення як різновиду пояснення, чинники творення й мовні засоби його вираження в структурі синтаксичних конструкцій сучасної

української мови, а також встановити закономірності функціонування цих конструкцій у мовленні.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) визначити своєрідність пояснювально-ототожнювального значення, його співвіднесеність із поняттями тотожності, уточнення й узагальнення;
- 2) з'ясувати роль модально-оцінного значення у творенні семантики пояснення, його зумовленість комунікативною перспективою висловлення;
- 3) схарактеризувати особливості семантичної структури пояснювально-ототожнювальних конструкцій – словосполучень, складних сполучникових речень і відрізків тексту;
- 4) описати формальну будову пояснювально-ототожнювальних словосполучень і речень, визначити їх місце в системі синтаксичних одиниць сучасної української мови;
- 5) розглянути сполучники, які вживаються в аналізованих конструкціях, окреслити коло їх функціональних аналогів;
- 6) виявити формальні й формально-семантичні ознаки, релевантні для текстових відрізків;
- 7) схарактеризувати особливості актуального членування змісту пояснювально-ототожнювальних конструкцій;
- 8) дослідити їх функціонування в мовленні.

Методологічну основу дослідження становить розуміння мови як дихотомічного явища – знакової системи й соціального феномена, тобто як мови й мовлення; міждисциплінарний підхід до вивчення питань синтаксису, зокрема залучення здобутків таких наукових дисциплін, як філософія, логіка, прагматика (теорія мовленнєвих актів) та ін.

Методи дослідження зумовлені його метою й завданнями. У роботі використовуються історико-генетичний, описовий і трансформаційний методи, методи компонентного аналізу, порівняння та зіставлення.

Елементи наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на широкому фактичному матеріалі здійснено системний аналіз пояснювально-ототожнювальних конструкцій – складних сполучникових речень, словосполучень та відрізків тексту – з урахуванням їх лексико-семантичних, структурно-граматичних і комунікативно-прагматичних особливостей на матеріалі художньої прози кінця XX – початку XXI століття. У роботі визначено семантичну сутність пояснювально-ототожнювального значення й схарактеризовано мовні засоби його вираження. Новим є погляд на досліджуване значення як змістове відношення між компонентами, яке визначає здатність пояснювально-ототожнювальних конструкцій забезпечувати різноманітні мовленнєві дії.

Отримані результати сприятимуть глибшому розумінню пояснення як своєрідного мовного явища. Дослідження доповнює синтаксичну теорію всебічним описом різних за будовою конструкцій пояснювально-ототожнювального різновиду. Здійснений семантичний, формально-граматичний і комунікативний аналіз реченнєвих конструкцій дає підстави для уточнення місця речень із пояснювальним відношенням між частинами в системі складного речення сучасної української мови й пояснює їх специфічне функціонування в мовленні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати та спостереження можуть бути використані під час читання лекцій, укладання підручників і посібників, методичних розробок із синтаксису української мови. Матеріали стануть у нагоді при підготовці спецкурсів та спецсемінірів із синтаксису складного речення, синтаксичної семантики й прагматики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, на звітній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (квітень 2019).

Композиція роботи складається зі вступу, двох розділів: **Пояснення в сучасних лінгвістичних дослідженнях; Семантична структура пояснювально-ототожнювальних конструкцій**, списку використаної літератури. Завершують роботу висновки.

Таким чином, **композиція** відбиває основні етапи й логіку дослідження.

РОЗДІЛ 1

ПОЯСНЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1.1. Погляди синтаксистів на пояснювальні конструкції

До проблеми пояснення та пояснювальних конструкцій різних рівнів зверталось багато вітчизняних і зарубіжних учених (Л.А. Булаховський, І.Р. Вихованець, С.І. Дорошенко, А.П. Загнітко, Є.І. Загревський; О.М. Пешковський, М.С. Поспелов, В.А. Белошапкова, Л.Ю. Максимов, Н.В. Кірпічникова, М.В. Ляпон, І.М. Ойце, А.Ф. Прияткіна). Маючи значний теоретичний та практичний доробок у вивченні пояснювальних конструкцій, сучасна вітчизняна синтаксична наука не має комплексного дослідження, яке б результувало попередні напрацювання, узагальнило та узгодило різноманітні погляди на це синтаксичне явище. У тім числі ще не були предметом спеціального багатовимірного вивчення на засадах сучасних здобутків у галузі синтаксису пояснювально-ототожнювальні конструкції.

Недостатність висвітлення питання зафіксована, наприклад, авторами розвідки «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання». Вони, зокрема, зауважують, що про складносурядні речення з пояснювальними сполучниками згадують лише окремі автори [165, 625]. В іншому місці цього дослідження подібною тезою означається й стан справ у вивченні пояснювальних відношень у складних безсполучникових конструкціях [165, 656].

Як засвідчує аналіз наукових джерел із цього питання, однією з причин існування досить суперечливих поглядів на відношення пояснення, розмитість уявлень про структурні типи, які репрезентують ці відношення, та специфіку синтаксичних характеристик цих конструкцій, є намагання дослідників подати цілісну картину за відсутності ґрунтовної розробки складників. Зокрема, сплутування таких понять, як пояснення, тотожність,

уточнення, узагальнення, конкретизація при визначенні семантичної сутності пояснювального відношення зумовлене передусім недослідженістю конструкцій, які найбільш цілісно й повно репрезентують центральну пояснювальну семантику. Визначеність особливостей цих конструкцій дала б підстави для з'ясування специфіки інших виявів пояснення.

Аналіз стану вивчення пояснювально-ототожнювальних конструкцій передбачає розгляд низки таких питань:

- 1) визначити обсяг поняття «пояснення» в синтаксичній традиції;
- 2) проаналізувати погляди представників різних напрямків у синтаксичній науці на пояснювальні конструкції, зокрема на тип синтаксичного зв'язку між їх компонентами;
- 3) схарактеризувати здобутки у вивченні формальних засобів зв'язку між частинами пояснювальних конструкцій;
- 4) означити місце комунікативного аспекту в попередніх дослідженнях пояснювальних висловлень.

Аналіз джерел засвідчує, що до цього часу термін «пояснення» використовується у прикладенні до різних синтаксичних явищ, унаслідок чого існують труднощі в класифікації складного речення. Н.В. Кірпічникова зауважує: межі поняття *пояснення* в лінгвістичних дослідженнях часто настільки розмиті, що «питання про пояснення поки що далеке від того, щоб вважатися докінечно розв'язаним» [92, 97]. Висловлена в ґрунтовній студії «Про синтаксичний термін *пояснення*», ця думка дослідниці залишається справедливою й для сучасного стану вивчення цього питання.

Суперечливість в окресленні поняттєвого змісту терміна, з одного боку, зумовлена тим, що конструкції, у яких виражається пояснення, становлять розгалужену систему. Пояснення може виражатися комбінаціями, що поєднують: 1) словоформи, 2) предикативні одиниці, 3) словоформи і предикативні одиниці, 4) окремі речення – частини складних синтаксичних єдностей [188, 336]. З іншого боку, зарахування до пояснювальних конструкцій таких синтаксичних утворень, котрі мають стосунок до

пояснення лише на рівні широкого, нетермінологічного використання поняття, також призводить до втрати терміном будь-якого окресленого лінгвістичного змісту. Так, наприклад, у «Курсі сучасної української літературної мови» (1951) за редакцією Л.А. Булаховського в окремий різновид підрядних речень виділено підрядні пояснювальні речення [113, 315 – 317]. Особливістю цих речень, на думку дослідників, є те, що «підрядним сполучниковим реченням пояснюється не один якийсь член речення, а все речення в цілому і при цьому не може бути поставлене питання, на яке б це підрядне відповідало. Такі підрядні можна назвати пояснювальними: вони або визначають зміст першого речення, або ж в них подаються додаткові зауваження до цього речення – оцінка, застереження, посилення тощо» [113, 315 – 316]. До цього різновиду віднесені речення на зразок: *Як я дізнався згодом, Леночка не випадково зайшла саме до цієї землянки, – дотримуючись незламної черги в одвідинах* (Ю. Яновський); *Ось де я, коли вам треба* (І. Котляревський), які в сучасних класифікаціях віднесені до зовсім інших класів. Не сприяє термінологізації поняття пояснення й використання його в широкому розумінні в окремих сучасних виданнях із синтаксису. Так, у монографії М.У. Каранської «Сучасна українська мова. Синтаксис» (1995) цей термін ужито для позначення безсполучникових складних речень на зразок: *Радіації однаково: люди чи худоба* (газ.), *Я ніч не спав, схвилюваний до краю: це ж перший лист із рідної землі* (Д. Нитченко), *Висипали запорожці – лиман човни вкрили* (Т. Шевченко), *Отакої міцності арка: циклон не бере* (О. Гончар) [85, 231 – 234].

Ці спостереження засвідчують, що до цього часу зберігається тенденція до використання терміна «пояснення» у нетермінологічному значенні. Наведені вище зразки розуміння пояснення стали наслідком невизначеності його семантичної сутності, що зумовило розширення кола конструкцій, які нібито виражають пояснювальний зміст.

Аналіз наукових праць засвідчив, що, попри існування різнотлумачень щодо пояснення в синтаксичній традиції, на сьогодні в синтаксичній

практиці під терміном «пояснення» прийнято розглядати семантичне відношення між компонентами конструкцій різних рівнів (словосполучення, речення, тексту), які поєднані відповідним синтаксичним зв'язком за допомогою сполучних засобів (у сполучникових конструкціях) або без формальних показників зв'язку (у безсполучникових конструкціях).

Із подібного розуміння логічної природи пояснювальних конструкцій виходять й українські синтаксисти. На відношення власне-тотожності як логічну основу пояснювальних конструкцій вказує І.Р. Вихованець [40, 73]. Є.І. Загrevський пропонує таке визначення поняття пояснення: «це вид синтаксичних відношень між членами речення чи предикативними частинами складносурядних і безсполучникових складних речень, сутність якого виявляється у віднесенні їх до одного й того ж об'єкта дійсності» [76, 148].

Усі наведені визначення мають спільну рису: логічною підставою для пояснення слугує відношення тотожності, яке встановлюється між різними позначеннями того самого явища або факту. Констатацією цього дослідникам удалося відмежувати цілий ряд мовних явищ, які в попередній традиції кваліфікувалися як пояснення, хоча визнання відношення тотожності конститuentом пояснювальних відношень не дало необхідних і достатніх підстав для чіткої диференціації ознак уточнення, власне-пояснення та узагальнення. Окреслення сутності цих семантичних різновидів обмежене схемами: власне-пояснення (пояснювально-ототожнювальне) – «ціле/ціле», уточнення – «ціле/часткове», узагальнення – «часткове/ціле».

До цього часу залишається суперечливим питання про тип синтаксичного зв'язку між компонентами пояснювальних конструкцій. У синтаксичній традиції сформовано декілька позицій щодо цього питання. Одні дослідники відстоюють підрядний характер зв'язку в пояснювальних конструкціях, інші – сурядний. Висловлюється думка, що синтаксичний зв'язок у пояснювальних реченнях становить окремий тип – пояснювальний.

Аргументується також підхід, згідно з яким пояснювальні конструкції становлять перехідний тип між сурядністю та підрядністю.

Погляд на пояснювальні сполучникові конструкції як на підрядні обстоювали представники формального-синтаксичного напрямку в синтаксичній науці. Вичленування пояснювальних конструкцій із корпусу складних синтаксичних одиниць проводиться ними лише з огляду на специфічні засоби зв'язку, за допомогою яких приєднується зазвичай така частина, яка пояснює певне слово першої частини. Це дає підстави О.М. Пешковському в праці «Русский синтаксис в научном освещении» кваліфікувати пояснювальні конструкції як підрядні [139, 486 – 487]. Разом із тим Л.А. Булаховський у «Курсі російської літературної мови» (1952) звертає увагу й на такі пояснювальні конструкції, у яких друга частина пояснює першу в цілому. Це «частини з певним смисловим паралелізмом, які відповідно до цього намагаються інтонаційно збігтися з тими, котрі ними пояснюються» [28, 347], – зазначає дослідник, чим вказує на поєднаність частин цих конструкцій сурядним синтаксичним зв'язком. Проте з огляду на специфіку сполучників учений також схиляється до того, щоб уважати складні пояснювальні конструкції складнопідрядними. Зважаючи на позицію О.М. Пешковського, Л.А. Булаховський висловлює думку про те, що пояснювальні сполучники займають особливе місце серед сполучних засобів, оскільки можуть зв'язувати як окремі слова, так і речення, унаслідок чого здатні виступати й у функції сурядних (коли пояснюють окремі члени, тотожні поняття), й у функції підрядних (коли слугують для поєднання речень) [28, 346]. Цього ж погляду дотримується Ф.П. Медведєв, який розглядає сполучник *тобто* в групі підрядних [123, 192].

Виокремлюючи пояснювальний зв'язок як специфічний, синтаксисти все ж відзначали, що речення, утворені на його основі, виявляють риси подібності до підрядного, особливо у тому разі, коли пояснювальна частина поширює зміст одного слова пояснюваної [89, 34 – 35]. До такого ж висновку приходять дослідники, аналізуючи речення з узагальнювальними словами.

Вони вказують, що компоненти цієї конструкції не проходять одного з головних тестів на однорідність – перевірки здатності займати ту ж саму синтаксичну позицію (вони навіть не задовольняють більш слабкої вимоги – не можуть залежати від того ж синтаксичного господаря), проте спокійно дозволяють перефразування підрядним означальним із предикатом тотожності. Це свідчить про близькість конструкцій із узагальнюючими словами до підрядних конструкцій, а не до сурядних [125, 199].

Відповідно до характеру сполучника дослідниками визначається й специфіка відношень між компонентами пояснювальної конструкції. Диференціюючи значення, властиві пояснювальним сполучникам, вчені виділяли такі різновиди відношень, як вказівка на: 1) перехід до іншої форми вираження того самого змісту, але без вираження відношення нової форми від попередньої, 2) перехід до короткого способу передачі змісту узагальненого відрізка мовлення, 3) на зміну мовленнєвого коду, 4) перехід до нової структурної частини тексту, 5) переважання другого способу позначення як зрозумілішого або такого, що точніше виражає сутність об'єкта мовлення. У дослідженнях з українського синтаксису відзначається, що домінантою в низці пояснювальних сполучників є сполучник *тобто* (*цебто*, *себто*) як сполучник найбільш узагальненого значення. Разом із тим наголошується на тому, що цей сполучник має широку семантику і може виражати різні відтінки значення: приєднувати другу частину, уточнюючи зміст першої, інакше виражати повідомлюване в ній, тобто виступати в значенні «або», «іншими словами», виправляти попередньо сказане, тобто вживатися в значенні «вірніше». Зауважується, що сполучник *а саме* має відтінки значення, які спеціально призначені для уточнення. Як можна бачити, погляди щодо значення пояснювальних сполучників та їхнє призначення як виразників різних відтінків пояснення не можна вважати тотожними. Різнотлумачення існують також і в питанні про вживання неповторюваних розділових сполучників у пояснювальному значенні.

Різне розуміння граматичної природи пояснювальних конструкцій, засобів зв'язку в них та особливостей семантичного відношення між компонентами стало на заваді побудові струнких класифікацій конструкцій із поясненням. Більшість із запропонованих дослідниками класифікацій ґрунтуються на визначенні семантичного співвідношення компонентів пояснювальних конструкцій.

Здійснений аналіз поглядів науковців на конструкції із пояснювальним відношенням між частинами засвідчує існування розбіжностей у тлумаченні низки питань. У роботі відстоюється позиція, згідно з якою пояснювально-ототожнювальні конструкції становлять окремий семантичний різновид пояснювальних речень із специфічним відношенням між частинами, оформлюваними формально-семантичними засобами (сполучниками та їх аналогами) на ґрунті сурядного синтаксичного зв'язку.

1.2. Аспекти вивчення синтаксичних конструкцій із поясненням

Дослідження пояснювально-ототожнювальних конструкцій різних рівнів відбувається в термінах та інструментарієм, який відповідає природі кожного з них. Поняттю «конструкція» відповідають такі синтаксичні одиниці, як словосполучення, складне сполучникове речення та текст.

Словосполучення аналізується з боку його формальної організації та семантичної специфіки з огляду на номінативну природу цієї одиниці та функційну специфіку.

При вичленуванні пояснювальних словосполучень вихідним положенням є прийнята на сьогодні в мовознавстві позиція, згідно з якою виділяються сурядні та підрядні словосполучення (В.А. Белошапкова, І.Р. Вихованець, О.Д. Пономарів К.Ф. Шульжук). Слід зазначити, що існування пояснювальних сурядних словосполучень визнається не всіма, зокрема, не виділяють їх як окремий тип І.Р. Вихованець і К.Ф. Шульжук. Очевидно, суперечності щодо пояснювальних словосполучень пов'язані зі

специфікою розуміння словосполучень загалом, на що вказував ще В.В. Виноградов. З одного боку, словосполучення розглядається як складник речення, будівельний матеріал для нього, що тягне за собою з'ясування його відношення до предикативного ядра, тобто констатується зв'язаність словосполучення й речення. З другого, визнається й відносна самостійність словосполучення, його відтворюваність у мові, тобто можливість функціонування як окремої складної номінативної одиниці [39, 231 – 254; 209, 32]. Так, за першого підходу пояснювальні словосполучення не можуть бути виділені, оскільки в реченні пояснювальна конструкція пов'язана з опорним компонентом, наприклад:

*З Микити було вигнано «бісів», **тобто** крамольні, єретичні помисли* (Р.Мовчан) – *виганяти «бісів», **тобто** крамольні, єретичні помисли*. Другий підхід, який можна означити як номінативний, цілком виправдовує й позареченнєве існування конструкцій, пор., наприклад, *журавель, **тобто** колодязь, «Павук, **або** Глитай» (назва), емерити, **тобто** люди на пенсії* тощо. Як засвідчує аналіз літератури, саме останній – номінативний – підхід сприяв утвердженню думки про потребу виділення сурядних словосполучень у цілому.

Підставою для виділення сурядних словосполучень стало те, що вони, як і підрядні, створюють складніше номінативне утворення, «розчленоване й повніше, ніж слово» [41, 182], слугують «засобом розвитку й видозміни понять, що виражаються словом» [85, 66]. Отже, в основу виділення був покладений семантико-номінативний критерій. Проте це не вплинуло на визнання статусу пояснювальних словосполучень як окремого типу, хоча очевидною є різниця евристичного потенціалу слова й пояснювальної конструкції, пор.: *алігатор і алігатор, **тобто** крокодил, Гуінплен і людина, яка сміється, **тобто** Гуінплен або гравець і людина, яка грається, **тобто** homo ludens*, – з одного боку, і разом із тим близькість за характером номінації реалій дійсності пояснювальних і, наприклад, єднальних словосполучень, пор.: *села й міста і села й міста, **тобто** населені пункти*.

На противагу цій інтерпретації синтаксичного зв'язку в пояснювальних конструкціях В.А. Белошапкова відстоює позицію щодо їх сурядності, зокрема апелюючи до того, що граматичне значення словосполучення ізоморфне граматичному значенню складного речення [17, 73], що не заперечує й поглядів українських синтаксистів на прореченнєву природу сурядного зв'язку й відношень, які спостерігаються в словосполученні [209, 41]. Спираючись на такий підхід, слід кваліфікувати пояснювальні словосполучення як сурядні, оскільки за формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною однотипністю та значеннєвим паралелізмом реченнєві конструкції відносять до сурядних [41, 345].

Отже, пояснювальні словосполучення в роботі розглядаються як номінативні синтаксичні одиниці-конструкції, які складаються з двох компонентів, що поєднані сурядним зв'язком за допомогою пояснювальних сполучників (або без них) і виражають семантико-синтаксичне відношення пояснення та виконують у реченні однакову функцію, тобто є однофункціональними.

На сьогодні в лінгвістичній науці склався тривимірний підхід до вивчення речення як центральної одиниці-конструкції синтаксису, який полягає у виділенні й аналізі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної і комунікативної структур речення [41, 49]. Такий підхід цілком відповідає утвердженню Ф. Данешем у статті «Про три аспекти синтаксису» [212] принципу диференційованого вивчення синтаксичних одиниць на трьох рівнях: 1) рівні граматичної структури речення, 2) рівні семантичної структури речення; 2) рівні мовленнєвої організації речення [212, 225].

Аналіз речення на кожному окремо взятому рівні дає певну інформацію про його формальну та семантичну структуру відповідно, проте виділені ознаки лише в комплексі можуть забезпечити найбільш вичерпну інформацію про специфіку того чи іншого типу реченнєвих одиниць. З огляду на це в роботі приймається положення про те, що кожен із рівнів організації речення має досліджуватися за допомогою понять та методами,

що адекватні природі того чи іншого рівня з наступним з'ясуванням їх зв'язків.

Трирівнева організація речення передбачає дослідження його в трьох аспектах відповідно до їх природи: перших два рівні структури речення виявляють його специфіку на статичному, докомунікативному рівні, тобто речення досліджується як мовний феномен, а третій – комунікативний – передбачає з'ясування визначальних рис конструкції у сфері її мовленнєвої реалізації. Цей аспект аналізу передбачає осмислення речення в динамічному, функціональному його вияві. На комунікативному рівні речення прийнято називати висловленням [17, 143].

На статичному рівні аналізу традиційно розглядають формальну й семантичну будову речення. Ці рівні відносно самостійні, оскільки виявляють специфіку речення в двох різних площинах – у сфері синтаксичних зв'язків та виділюваних на їх основі членів речення (формально-синтаксична структура) й у сфері семантичних відношень й виділюваними на їх основі компонентами значеннєвої природи [41, 52]. Проте це не означає, що вони не взаємопов'язані. У синтаксичній науці між ними традиційно виділяють третій проміжний рівень, який виявляється зв'язковою ланкою, а саме формально-семантичний. В.А. Белошапкова доводить, що кожен із цих рівнів може бути охарактеризований певною сукупністю ознак, які дають найбільш вичерпну характеристику кожного з рівнів окремо, а також їхнього взаємозв'язку. Вона виділяє три класи ознак складного речення, а саме: власне структурні (формальні), структурно-семантичні (формально-змістові) й власне семантичні (змістові) [17, 204 – 205], зазначаючи при цьому, що кожна з ознак тією чи іншою мірою впливає або визначає іншу.

Власне структурні (формальні) ознаки визначають формальну організацію речення, вказують на відкритість/закритість синтаксичного зв'язку, а отже, на потенційну кількість компонентів складної синтаксичної

конструкції, на характер синтаксичного зв'язку компонентів, характеризують особливості будови частин та асемантичні засоби зв'язку.

Ознаки структурно-семантичного (формально-змістового) рівня визначають як формальну, так і семантичну будову складних речень. До цих ознак належать семантичні засоби зв'язку, які впливають на формальну організацію речення. Змістовий бік таких засобів зв'язку становить ще й компонент змісту складного речення й визначає його змістову організацію.

Власне семантичні (змістові) ознаки безпосередньо пов'язані з семантичною організацією складного речення, зокрема, з особливостями лексичного складу предикативних частин.

Формально-синтаксична організація речення досліджується з використанням поняття структурної схеми складного речення. І.Р. Вихованець зазначає, що «формально-синтаксична організація конкретних речень у сучасній теорії синтаксису співвідноситься з відповідним формальним реченнєвим зразком, реченнєвою моделлю – формально-синтаксичною структурою, структурною схемою» [41, 54]. Під структурною схемою розуміється «узагальнений зразок, що містить мінімум компонентів, необхідних для побудови речення» [172, 634]. Прихильність лінгвістів до такого способу абстрагування зумовлена тим, що за використання структурних схем під час вивчення синтаксичних одиниць значно спрощується методика їх опису. Крім того, на прикладах структурних схем вдається простежити подібності й розбіжності в реченнєвих структурах.

Із формально-синтаксичного боку складне речення є поліпредикативною структурою, яка формується мінімум як двома предикатними центрами. Традиційно визначаються такі необхідні й достатні конструктивні ознаки структурної схеми складного речення: 1) вид синтаксичного зв'язку та засоби його вираження; 2) характеристики та особливості предикативних одиниць; 3) порядок частин складного речення стосовно одна одної. Ці ознаки схеми мають задовольняти такі потреби: 1) давати інформацію про відкритість/закритість структури; 2) відображати

характер синтаксичного зв'язку й засоби його вираження; 3) указувати на порядок розташування предикативних частин; 4) за необхідності відтворювати специфіку семантичного наповнення та лексичного складу компонентів [17, 173 – 174].

Формальна організація речення, відображена в структурній схемі, корелює зі змістовою (семантичною) організацією. Співвідношення структурної схеми та її семантичного наповнення точно означила Г.О. Золотова: «...Схеми не байдужі до наповнення, вони, як поняття, які належать до теоретичних конструктів, своїм існуванням зобов'язані цьому наповненню, вони абстраговані від множинності однорідних «наповнень», що репрезентують мовну реальність» [79, 50], при цьому, як зазначає дослідниця, адекватність використання поняття структурної схеми для опису синтаксичних одиниць визначається урахуванням категорійно-семантичного рівня одиниць, які заповнюють запропоновані структурною схемою місця.

На рівні дослідження речення цей принцип знайшов утілення в понятті семантики структурної схеми. Семантична структура речення усвідомлюється як типовий інформативний зміст, абстрагований від конкретного лексичного наповнення синтаксичних позицій [17; 61; 202; 212 та ін.]. Разом із тим зміст речення у загальних рисах окреслюється його формальною організацією. Цей загальний зміст називають схемною семантикою речення.

Досягненням сучасної теорії речення є розуміння того, що його семантика містить два різні компоненти: зміст, обернений до об'єктивної дійсності, та зміст, що йде від суб'єкта, який цю дійсність осмислює. Зазначені компоненти змісту, відомі як модус і диктум речення, уперше було визначено Ш.Баллі [11, 44] й детально описано в працях Т.Б. Алісової, Н.Д. Арутюнової, В.А. Белошапкової, Т.А. Колосової, С.В. Ломакович, М.І. Черемісіної, В.Д. Шинкарука та ін. Під диктумом розуміється ситуація, подія, референтами яких є певний стан справ у реальності. Модус передбачає залучення ситуацій та об'єктів у поле зору мовця й відповідно формування

ним свого ставлення до них [204, 47]. Уся інформація, яку містить речення, поділяється на суб'єктивну (модус) і об'єктивну (диктум), причому модусний компонент ніби утворює рамку, що охоплює весь диктумний зміст [119].

Лінгвістичний аналіз семантики речення здійснюється із використанням таких понять, як пропозиція та пропозиціональна рамка. Диктумний компонент змісту мовець структурує у вигляді однієї або кількох пропозицій – моделей станів речей позамовної дійсності, – супроводжуючи його певним модусом, або пропозиціональною структурою [99, 28 – 42].

У роботі комунікативна організація висловлення аналізується із залученням таких понять, як актуальне членування (тема-рематичне членування), інтонація, комунікативна настанова, контекстуальне оточення.

Під поняттям актуального членування розуміється поділ інформації на відому (тема) та нову, актуальну (рема). Дослідники виділяють такі конститутивні ознаки теми й реми висловлення: тема – це вихідний пункт висловлення, вона актуально менш значуща, очевидна, визначена попереднім контекстом, ситуацією спілкування; рема – містить те, що повідомляється про тему, значущіша, ніж тема висловлення, тобто містить актуальну інформацію в певному контексті чи ситуації спілкування, є носієм нової інформації [17; 40; 93 та ін.]. Характер актуального членування в складному реченні відзначається більшою складністю, ніж у простому, становлячи своєрідну ієрархію. У межах кожної предикативної частини відбувається внутрішній тема-рематичний поділ, який підпорядковується тема-рематичному членуванню вищого рівня, який власне й визначає функціонування складного синтаксичного утворення як цілісної комунікативної одиниці – висловлення.

Актуальне членування забезпечується такими комунікативними формальними механізмами, як порядок слів або частин складної конструкції та інтонація. При цьому важливим є й урахування оточення, у якому функціонує висловлення, оскільки актуальність/неактуальність певної інформації може тісно корелювати з попереднім контекстом, тоді як

рематична позиція відкриватиме перспективу подальшого розгортання тексту.

Слід відзначити, що в попередніх дослідженнях синтаксису пояснювальних конструкцій науковці так чи інакше вказували на специфічність інтонаційного малюнка цих висловлень (М.С. Поспелов, С.І. Дорошенко, Є.І. Загrevський, І.М. Ойце).

Одним зі специфічних виявів пояснювальних конструкцій є їх парцеляція, тобто розбиття на окремі, синтаксично роз'єднані структури з метою комунікативного й смислового виділення, підкреслення інформації, яка йде після сполучного засобу [78]. У зв'язку із цим є необхідність з'ясування причин і комунікативної значущості цього явища стосовно речень пояснювальної семантики, а також, можливо, граматичної релевантності цієї специфіки пояснювально-ототожнювальних висловлень, яка протиставляє їх реченням уточнювального різновиду.

Методологічною засадою, яка визначила звернення до поняття тексту при дослідженні пояснювально-ототожнювальних синтаксичних конструкцій, є висловлена Г.В. Колшанським позиція: «На сьогодні необхідно визнати той факт, що вихідним пунктом як у реальному функціонуванні, так і в лінгвістичному дослідженні є та мовна одиниця, яка виступає в комунікації як відносно завершений відрізок повідомлення – як одиниця, що структурована й організована за певними правилами, що несе когнітивне, інформаційне, психологічне й соціальне навантаження спілкування. Цією одиницею є текст» [100, 89].

Комунікативний аспект дослідження пояснювальних конструкцій передбачає залучення поняття мовленнєвого контексту як того достатнього смислового оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювально-ототожнювальних конструкцій. Непересічного значення в цьому розумінні набуває дослідження умов формування пояснення на рівні діалогічного

мовлення, де фактично в експлікованому вигляді подається ситуація створення пояснювальної конструкції.

Акцентована Н.В. Кіріпніковою комунікативна природа походження й утворення пояснювальних конструкцій [92] ще не знайшла свого достатнього висвітлення в науковій літературі, хоча саме на цій підставі можливою є диференціація уточнення й пояснення, диз'юнкції тощо. Осмислення різної комунікативної перспективи, завдань, які ставить мовець перед собою в акті творення пояснювального висловлення, так само, як і виявлення особливостей умов породження цих висловлень (чинників, принципів, які сприяють їх утворенню), дасть підстави для виявлення сутнісних рис семантичного відношення, що, у свою чергу, дозволить глибше досягнути й специфіку граматичної, формальної організації цих конструкцій.

У зв'язку з дослідженням пояснювально-ототожнювальних висловлень у прагматичному аспекті видається релевантним застосування поняття пресупозиції. Семантична специфіка цих висловлень значною мірою зумовлена прагматичними чинниками, зокрема тим, що в пресупозиції будь-якого пояснювального висловлення знаходиться «підозра» мовця в неадекватності першого здійсненого ним позначення ситуації дійсності щодо когнітивного простору слухача.

Слід зазначити, що поняття пресупозиції досить суперчливо тлумачиться в лінгвістичних дослідженнях, на що вказували зокрема В.А. Звєгінцев [77], Н.Д. Арутюнова [3] та ін. Остання подає такий перелік розуміння дослідниками поняття пресупозицій: 1) комунікативно нерелевантні елементи значення слова і речення (екзистенційні пресупозиції); 2) ситуативні умови, які гарантують ефективність мовленнєвого акту (прагматичні пресупозиції); 3) зумовленість одного слова чи речення іншим словом чи реченням в тексті (синтагматичні пресупозиції); 4) побічні значення слова і речення (конотативні пресупозиції); 5) уявлення мовця про ступінь знань адресата мовлення (комунікативні пресупозиції);

б) уявлення мовців про природні, причиново-наслідкові, допустові й інші відношення між подіями (логічні пресупозиції) [5, 123].

Концепт пресупозиції тісно пов'язаний із оцінним значенням, яке значною мірою зумовлює функціонування пояснювальних конструкцій. У пресупозиції будь-якого пояснювального утворення стоїть уявлення мовця про можливість відбиття, експлікації мовними засобами глибинної, ідеальної сутності стану речей. Мовець використовує пояснювальний компонент як якісно краще, ближче до суті певної ситуації позначення, попередньо оцінивши недостатність, віддаленість від сутності змісту пояснюваного компонента.

Напр.: *В аеропорту на нас чекав сюрприз. Точніше, сюрприз був тільки для Алекса, я навіть не сумнівалася, що наше неспокійне гучне сімейство – кузени разом з дітьми й друзинами, будуть нас чекати* (К. Заставська).

Пор.: *Я не одноразово аналізувала його поведінку і доводила Вірці, що не може порядна людина бути такою недовірливою. Тобто, тільки коли людина сама нечесна і брехлива, вона підозрює всіх у неправді* (Л. Когут).

Цю операцію (тобто ідентифікації) авторка провадить не в інтересах саморепрезентації (хоча і це може бути метою висловлення), а в інтересах слухача: від адекватного розуміння слухачем сказаного залежить адекватність його реакції, а отже повнота реалізації мовцем себе через іншого, тобто відбудеться успішна, результативна комунікація, що становить ідеал будь-якого спілкування.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Аналіз стану вивчення пояснювальних конструкцій дав змогу дійти таких висновків:

1. У синтаксичній традиції довгий час поняття пояснення використовувалося в нетермінологічному значенні, що розширювало коло синтаксичних конструкцій, які зараховувалися до пояснювальних, та розмивало уявлення про семантичну специфіку цього явища. У сучасній науці пояснення розглядають як окремий тип синтаксичних одиниць-конструкцій із пояснювальним відношенням між компонентами. Щоправда, не до кінця розв'язаним залишається питання про співвідношення поняття пояснення на рівні сполучникових та безсполучникових складних речень. У роботі дослідження пояснення обмежене сполучниковими конструкціями.

2. В описі конструкцій із пояснювальним компонентом змісту існують різнотлумачення: не запропоновано чіткого визначення специфіки різновидів пояснювального відношення; існують розбіжності щодо кваліфікації речень із пояснювальними сполучниками як складносурядних, складнопідрядних чи складних сполучникових конструкцій перехідного (синкретичного) типу, що значною мірою спричинене нехтуванням засобами синтаксичного зв'язку та іншими диференційними ознаками різних типів зв'язку; суперечливим залишається питання виокремлення пояснювальних словосполучень у межах того чи іншого класу; не можна вважати осмисленим до кінця питання комунікативної організації висловлень із поясненням.

3. Відношення пояснення становить окремий тип в системі семантико-синтаксичних відношень. Воно визначається дослідниками через констатацію логіко-семантичного відношення тотожності як основи семантико-синтаксичного відношення. Такий підхід не цілком задовольняє потребу в розмежуванні різновидів пояснювального відношення (власне-пояснення, тобто пояснювально-ототожнювальне значення, уточнення, узагальнення та включення), які мають специфічні мовні механізми

вираження. Роботу присвячено визначенню особливостей центральної семантики цього типу – пояснювально-ототожнювальної – на прикладах різних за будовою конструкцій, які її втілюють: словосполучень, складних речень, у тому числі й складних ускладнених, і відрізків тексту. Це дасть підстави не тільки для осмислення основного вияву пояснення, а також для більш чіткої диференціації в подальшому його периферійних виявів.

4. У мові пояснювально-ототожнювальне значення втілюється в синтаксичних конструкціях, утворених на різних рівнях синтаксичних зв'язків – сполученні слів, складному реченні та тексті, – кожен із яких має своєрідну специфіку його вираження. Залучені для цього мовні засоби виявляють ізоморфність на всіх згаданих рівнях, адже вони зумовлені спільними синтаксичними чинниками. Тому аналіз мовних засобів формування пояснювально-ототожнювального відношення, здійснений на реченнєвих конструкціях, дасть підстави для означення специфіки мовного вираження цього значення на рівні інших синтаксичних одиниць-конструкцій.

5. Дослідження пояснювально-ототожнювальних речень у динамічному аспекті, тобто як висловлень, передбачає з'ясування ознак їх комунікативної організації. Акцентована дослідниками думка про мовленнєво-прагматичну детермінованість пояснювального компонента є недостатньо аргументованою: досліджено лише питання інтонаційного оформлення окремих різновидів пояснювальних речень, тоді як особливості їх актуального членування, здатності до парцеляції ще не знайшли достатнього висвітлення в науковій літературі.

6. Аналіз своєрідності багаторівневої організації пояснювально-ототожнювальних висловлень є підґрунтям для з'ясування характерних рис їх функціонування у мовленні. Функціональний аспект вивчення складних речень із пояснювальним компонентом змісту зумовлює введення до апарату дослідження поняття про мовленнєву ситуацію, урахування такої важливої її ознаки, як склад учасників (дихотомія «мовець-слухач»), їх фонових знань та

стратегії мовця – того, що становить предмет прагмалінгвістики. Важливим у прагматичному аналізі є звернення до основних положень теорії мовленнєвих актів, вивчення особливостей функціювання висловлень із пояснювальним компонентом змісту у складі окремих контекстів як мовленнєвих дій.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПОЯСНЮВАЛЬНО-ОТОТОЖНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Семантико-синтаксичне пояснювально-ототожнювальне відношення знаходить своє вираження в специфічних синтаксичних конструкціях мови на зразок: *Прикметний факт – багато подорожує, багато перекладає... **Тобто** намагається втекти від самого себе* (Р. Мовчан); *Через усвідомлення національного характеру українського народу вони (романтики – С.Г.) йшли до осмислення всеслов'янських завдань, **тобто** підходили до розуміння загального за допомогою часткового, національного як складової частини інтернаціонального* (Т. Комаринець). Під пояснювально-ототожнювальною конструкцією в роботі розуміються структури, які складаються з двох компонентів – пояснюваного й пояснювального – й організовані відповідно до закономірностей будови таких синтаксичних одиниць, як словосполучення, речення й текст, наприклад:

*Уявляєш, я спав у якомусь автомобілі, **тобто** в багажнику, а потім мене з нього викинули* (Ю. Андрухович); *Я не вірила в Бога... **тобто** колись вірила* (В. Підмогильний); *Саме на цей Ірпінь припадає створення сленгу. ...Сама ситуація спонукала до чогось подібного... Потреба вироблення чогось уніфікованого постала досить гостро, щоправда для більшості неусвідомлено. Досить швидко почали приживатися найприкольніші вирази. **Тобто** сама громадськість підсвідомо уніфікувала свою мову, без засідань комісій, друку словників та інших формальностей, які зараз так любляють* (Ю. Нога).

Ці одиниці в мовній системі демонструють можливості вираження пояснювально-ототожнювальне відношення на різних рівнях, відрізняючись характером компонентів, які їх структурують: слова, речення, відрізки тексту в різноманітних поєднаннях.

Напр.: *То картала себе, що погана мати й покинула їх на чужих людей, то думала про те, що не пробачила б собі, якби не повернулася до своїх побратимів, тобто вважала б себе зрадницею, яка втекла від них у важку хвилину* (С. Талан).

Варто зазначити, що пояснювально-ототожнювальні речення вживаються і як елементарні структури (пояснюване й пояснювальне), і в межах ускладнених конструкцій складного речення.

Наприклад: *Він все не йшов додому, **тобто** не мав куди йти* (М. Розумний); *Нормальне використання мови людиною – це передусім уміння говорити і писати, **тобто** створювати, породжувати нові тексти* (Ф. Бацевич); *...кмітливий вісюк бажав погодити жінці, а на те мався лише один спосіб: порівнятися з чоловіком, **тобто** примусити чоловіка наздогнати їх або ж приставати самому так хитро й непомітно* (П. Загребельний).

З'ясування семантичної сутності пояснення, різновидом якого є пояснювально-ототожнювальне значення, передусім передбачає аналіз конструкцій зі сполучником *тобто*. Річ у тім, що саме в конструкціях із цим сполучником виражається власне-пояснення, в основі якого лежить тотожність, на відміну від інших структур, які формують супутні ядерному відношення уточнення, узагальнення, включення. Ядерні пояснювальні конструкції отримали назву пояснювально-ототожнювальних. Сполучник *тобто* в їх складі є найменш диференційованим за своїм значенням, отже, найбільш відповідає сутності власне-пояснення. Аналіз конструкцій зі сполучником *тобто* дозволяє з'ясувати сутнісні риси відношення пояснення в його типовому вияві як пояснювально-ототожнювального відношення між частинами складної синтаксичної конструкції. Такий аналіз забезпечить, у свою чергу, ґрунтовний опис семантичної специфіки інших різновидів пояснювальних конструкцій.

2.1. Детермінація змісту пояснювального компонента комунікативною стратегією мовця

Можливість формування двох або більше пропозицій, які стосуються одного диктума, явище закономірне для мисленнєвої діяльності людини. Мова має в своєму арсеналі значну кількість засобів різних рівнів для того, щоб мовець міг із їх допомогою віднайти й зреалізувати своє бачення світу, тобто шляхом пошуку змодельовати картину світу згідно зі своїм баченням тієї чи іншої ситуації.

Домінуюча на сьогодні думка, про те, що мовлення є ширшим поняттям, ніж мова [77, 12 – 20], і що саме воно (мовлення) має бути об'єктом більш уважного осмислення лінгвістів, має під собою підстави. Це твердження набуває особливої актуальності в контексті осмислення пояснювальних конструкцій. Їх природа, яка ґрунтується на позначенні різними словами того самого явища, не узгоджується із законом економії мовних засобів, тяжінням до конденсації думки в мінімумі мовних засобів. Наведені міркування, а також урахування факту комунікативної детермінованості пояснення дає змогу стверджувати, що сферою народження пояснювальних конструкцій є мовлення як процес, характерними рисами якого є спонтанність, непередбачуваність, пошук.

Своєю появою синтаксичні пояснювальні конструкції мають завдячувати саме специфічним рисам мовлення як живої реалізації потреби людини до висловлення себе, до комунікації з іншими за допомогою мовних засобів, але в такий спосіб, щоб процес спілкування був оптимальним шляхом до порозуміння. Виразно це засвідчує такий мовленнєвий контекст:

Майор Підсікайло подивився в той бік, де під осінніми вітрами нуртували дніпрові хвилі, й грізно нахмурився. Дощ періцив його під вітром, та не про дощ думав командир батальйону.

– Чого ж нам побажати цієї ночі й що заповісти нашим нащадкам, якщо, виходячи з усіх даних, чимало з нас зачепить, так би мовити,

*снарядом, або накриє хвиля? Заповімо їм, браття... – Підсікайло ще раз глянув на кручі київських висот. – **Тобто**, я хочу сказати, що коли наш час настав, значить, заповімо їм безсмертя!*

Батальйон. Смерть фашистським загарбникам!

Підсікайло. Значить, пояснюю: перед нами не просто той берег Дніпра. Перед нами, так би мовити, той берег долі. Все! (О. Довженко). У цьому прикладі мовцем використовується пояснювальна частина як засіб більш глибокого емоційного впливу на слухачів та їхні переконання. Мовець відмовляється від початкового висловлення, у якому можлива смерть бійців покладена на об'єктивні чинники (*снаряди, хвилі*), і вживає абстрактне поняття часу, з яким співвідносить ті сили, що не належать цьому світу (*смерть*). За рахунок цього побажання безсмертя нащадкам цілком вписується в загальну тональність пояснювальної частини. Використання пояснювальної конструкції у цьому випадку визначене такими факторами: ситуацією спілкування (перед боєм), предметом мовлення (про високі матерії (життя і смерть)), інтенцією мовця (переконати бійців у недаремності їхніх жертв), наявністю конкретних слухачів (яким причини смерті й так відомі, натомість їм потрібні зовсім інші аргументи для переконання).

Н.В. Гуйванюк, визначаючи набір факторів, що впливають на вибір мовцем того чи іншого кореферентного синтаксичного утворення, указує на такі: 1) ситуація мовлення; 2) задум, комунікативна мета повідомлення; 3) мовний досвід мовця; 4) структура попереднього тексту; 5) обставини, що породжують текст; 6) структура ситуації (мовець, слухач (слухачі), предмет мовлення); 7) психічний і фізичний стан мовця; 8) значимість події, що є предметом повідомлення, і ще цілий ряд інших [59, 27]. Із виділених дослідницею чинників, які можуть впливати на вибір однієї з варіантних форм передачі тієї самої ситуації, усі можуть бути підведені під один, а саме фактор мовця, який, будучи творцем висловлення, визначає значимі елементи ситуації, актуальність того чи іншого компонента змісту тощо, «адресант задає основні «координати спілкування», значною мірою «веде» процес

комунікації загалом» [25, 106]. Отже, поєднання в синтаксичній структурі двох позначень ситуації дійсності визначається мовцем як ситуативно зумовлена потреба.

Можна виділити декілька чинників, котрі спричиняють використання пояснювальних конструкцій мовцем, зокрема: неточність формулювання, невідповідність стилістичного характеру пояснюваного компонента ситуації спілкування, складність сукупного змісту пояснювального компонента та ін. Перелік засвідчує, що рефлексія мовцем себе, своєї розумової та мовно-мовленнєвої діяльності та перцепція ситуації спілкування відіграють вельми посутню роль у появі пояснювальних конструкцій. Ці психо-ментальні фактори визначають і вибір характеру пояснювального компонента складних конструкцій. Відтак мовець може або згортати своє попереднє висловлювання, намагаючись висловити сказане одним словом, або навпаки, розгортати, добираючи інші лексичні, стилістичні, синтаксичні засоби.

Однак якщо набуті знання протягом тривалого часу не використовуються і не повторюються, а людина набуває нових знань, то стара інформація поступово забувається. У процесі згадування тимчасово забуті знання можуть відновитися. У комунікативному акті таку інформацію відновлюють за допомогою нагадування. У першому доповненні фіксуються відомості теперішнього спостереження, а у другому – ознаки, що стосуються минулого. Головною умовою цієї ситуації є те, що ідентифікаційний об'єкт обов'язково перебуває в полі зору учасників ідентифікації. Таку ситуацію виразно демонструє діалогічне мовлення.

Наприклад: *Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волоссям, рудими, сивавими вусами, одягнений у чорний витертий сурдут. Д-р Рафалович мав бистре око і добру пам'ять, але не міг пригадати собі, щоб де-небудь і коли-небудь знав сього панка. Панок, видно, й сам догадався сього.*

– *Що, не пізнають мене пан меценат?* – говорив він радісно і дуже голосно, немов бажав, щоб і прохожі чули його слова. – *А, не диво, не диво! Давні часи, як ми бачились. Ще й як бачились! Ану, прошу придивитися мені добре, прошу пригадати собі, га, га, га!* (Малик В.)

Варто зазначити, що добір мовцем засобів пояснення і взагалі поява пояснення як такого ґрунтується на принципах економії та надлишковості, відповідно до яких носій мови завжди може вибрати будь-який спосіб і засоби вербалізації. За такої свободи вибору основним усе ж для мовця залишається бажання найпростішим, найекономнішим чином висловити себе, свою позицію.

Процес пояснення – найважливіший складник соціалізації особистості та її індивідуалізації, самопізнання, механізм розуміння та інтерпретації іншої людини. Установлення тотожності сутностей імпліцитно є в кожному акті пізнавання і комунікації, результат цього процесу зафіксовано в ідентифікаційному знанні. Однак вербалізація ідентифікації відбувається за певних умов. У зв'язку з цим постає необхідність вивчити відповідні мовні засоби і чинники, що впливають на їхній вибір.

Додаткове інформативне знання про об'єкт вносить опорне слово ідентифікаційного блоку. З одного боку, воно більш детально конкретизує об'єкт, тим самим виконує фактично обмежувальну функцію, звужуючи денотативний простір, а з іншого, потребують доповнення та уточнення їхньої структурно-змістової недостатності. У ролі опорних слів можуть функціонувати власні назви, основна мета яких полягає в чіткому визначенні об'єкта.

У хаті була мовчанка гнітюча. Чи то сон недоспаний напосідав, чи то сумно, чи то тужно, як по якійсь утраті, як після похорон. Тобто та сама гнітюча мовчанка, що запанувала серед них зразу, ще в дорозі, після того, як Наталка в кількох словах розповіла, що сама бачила, що від Григорія почула, та про його намір (Багряний І.).

З іншого боку, він прагне того, щоб його зрозуміли правильно, а тому змушений відмовлятися від економії, а керуватися принципом надлишковості, щоб бути якомога точніше зрозумілим іншими. При цьому пояснювальний компонент, який мовцем визначається як необхідний для порозуміння, значною мірою керований суб'єктивною оцінкою ситуації спілкування, слухача, своїх власних інтенцій.

2.2. Урахування мовцем позиції адресата на шляху до порозуміння

Розглянутий аспект важливості й визначальності комунікативно-прагматичної настанови мовця на реалізацію в акті мовлення своєї позиції, а отже, на самореалізацію в процесі формування й продукування конструкцій із пояснювальним компонентом змісту має безпосередній зв'язок і з аспектом комунікації як цілеспрямованої мовної діяльності. Розуміння мовлення як двобічного акту визначає необхідність розгляду й проблеми фактору адресата (реципієнта, слухача, читача). Про важливість урахування цього фактору існує значна література [3; 4; 7; 8; 20; 120]. «Адресат, – зазначає Ф. Бацевич, – це не пасивний споживач інформації, а активна особистість, від якої значною мірою залежить успіх спілкування» [20, 106].

У роботі вихідним є положення, що пояснювальні висловлення – один із найбільш прагматично й комунікативно орієнтованих типів мовної й мовленнєвої системи, тому з'ясування ролі фактора адресата має важливе значення.

Не можна обійти увагою також те, що часто пояснювальний компонент складних конструкцій зі змістового боку не є поясненням, тобто він не те що не прояснює попереднє висловлювання, а навпаки, є складнішим за будовою й важчим для рецепції елементом конструкції, наприклад: *Містерія Воплочення, тобто парадоксальне з'єдинення людської та Божої природ у Христі, віддаване за допомогою апофатичних термінів..., навіть слугувало у філософії Сковороди за модель поєднання «видимої» й «невидимої» природ у*

всесвіті й людині (Л. Ушкалов). Цю суперечність не можна узгодити жодним лексичним чи синтаксичним аналізом.

Дослідники пояснювальних конструкцій, відзначаючи такі вияви, найчастіше не пропонують ніяких інтерпретацій. Розуміння цієї ситуації може бути досягнуте лише за урахування названих принципів економії й надлишковості. Мовець, вибудовуючи своє висловлення, з одного боку, передусім турбується про задоволення власних потреб – бути зрозумілим правильно чи адекватно, але з другого – він зважає на адресата, на протилежний бік комунікативної ситуації, для якого власне й продукується мовлення. Отже, у побудові пояснювальної конструкції він зупиняється на точці, на якій, на його думку, висловленого достатньо або навіть більше ніж достатньо для того, щоб його зрозуміли інші саме так, як потрібно.

При цьому, як було відзначено вище, урахування позиції адресата суттєво різниться в усному й писемному мовленні. Усна комунікація процес складніший з точки зору його непідготовленості, спонтанності творення висловлень. Тому саме при усному спілкуванні пояснювальні конструкції набувають того багато смислового навантаження, яке досить важко підвести під канон пояснювального відношення. За усного спілкування автор має можливість постійного корегування свого вихідного висловлення з урахуванням тієї чи іншої реакції слухача. «Комунікативна стратегія адресанта залежить від особи адресата, його готовності чи неготовності саме до запропонованого адресантом типу, напрямку, тональності спілкування» [20, 106]. Крім того, цей вид мовленнєвої діяльності широко характеризується своєрідною діалогічною побудовою пояснювальних конструкцій. Зокрема, широко побутують такі способи формування пояснювальних конструкцій: вихідне висловлення автора – реакція адресата (може виражатися за допомогою таких засобів, як питальні висловлення на зразок «тобто?», «не зрозумів» та спонукальні на зразок «уточніть», або ж позамовними способами (міміка, жест нерозуміння тощо)) – пояснювальна частина висловлення автора, наприклад:

Орлюк. *Що ви думали, бачивши весь цей жах, жорстокість, грабіж? Що ви думали?*

Вірський. *Я не думав. Були часи, коли я зовсім не думав.*

Орлюк. ***Тобто?***

Вірський. *Цього було так багато, що я більше почував, ніж думав.*

Орлюк. *Чого – цього.*

Вірський. *Страждання (О. Довженко).*

Урахування мовцем позиції слухача є одним із найважливіших чинників формування пояснювальних конструкцій як цілісних, причому роль реципієнта може бути як пасивною (мовець сам вирішує проблему зрозумілості свого вихідного висловлення з огляду на передбачувану реакцію або фонд знань слухача, пресупозиції), так і активною (слухач вимагає пояснення). За обох ситуацій саме наявність фактора адресата є каталізатором появи пояснювальних висловлень. Цей висновок дозволяє не погодитися з висловлюваною позицією, згідно з якою поява пояснювальних конструкцій керована однобічно, фіксується провідна роль лише адресанта [120, 54].

- *А які настрої в населення? Щось змінилося у їхній свідомості? – поцікавилася я.*
- *Що може змінитися, коли люди живуть у повному вакуумі? Вони не знають, що відбувається в Україні, лише чують щодня про страшних звірів бандерівців та правосеків, які хочуть їхньої смерті – сказала Соля. – Більшість живе в якомусь паралельному світі, де навколо тільки вороги і є лише одне райське місце, яке має назву «молода республіка».*
- ***Тобто?** Рай серед пекла? Серед війни та розрухи? Вони насправді в це вірять? Що у них в голові? (С. Талан).*

Отже, пояснювальні висловлення (в писемному чи усному мовленні) є продуктом спільної (кооперативної) участі учасників комунікації на шляху до порозуміння.

2.3. Зумовленість пояснення комунікативною спрямованістю висловлення

Наголошуване дослідниками положення про те, що пояснювальні конструкції є одним із найвиразніших синтаксичних утворень, керованих екстралінгвістичними, комунікативними потребами мовця, передбачає з'ясування ознак пояснювально-ототожнювальних речень, у яких цей вплив знаходить відображення.

Взаємозв'язок семантичної та комунікативної організації пояснювально-ототожнювальних речень позначається на тому, що синтаксичний зв'язок між предикативними частинами є необов'язковим: поява другої предикативної частини не є потребою синтаксично чи семантично зумовленою. Формальна довершеність першої частини пояснювальних конструкцій цілком очевидна. Так, наприклад, у конструкції *[Влада, яка підпорядкувала собі соціалізм, зростає завдяки основному принципу соціалізму – плануванню, а також примату техніки,] що сприяє перетворенню суспільства на одну велику машину, а самої людини на один із видів сировини, [яка має пройти цілеспрямовану обробку,]* **тобто** людина з мети перетворюється на засіб (Г. Щокін) перша частина цілком самодостатня із формального боку й не передбачає наявності другої, пор.: *[Влада, яка підпорядкувала собі соціалізм, зростає завдяки основному принципу соціалізму – плануванню, а також примату техніки,] що сприяє перетворенню суспільства на одну велику машину, а самої людини на один із видів сировини, [яка має пройти цілеспрямовану обробку].* Самодостатнім є перший компонент висловлення й у семантичному аспекті, тобто зміст його зрозумілий і без додаткового, пояснювального. Зміст другого компонента є певною мірою надлишковим: він відображає ту ж ситуацію дійсності, що й перший, не ускладнюючи інформативний зміст висловлення в цілому. Ці риси вказують на те, що поява другого – пояснювального – компонента не

зумовлена ані формальним, ані семантичним чинниками, а задовольняє певні потреби мовця – друга частина потрібна йому для досягнення його комунікативної мети: мовець виказує турботу про те, щоб слухач не тільки ознайомився з ситуацією, а й сприйняв її сутність. Цим і виправдана інформативна надлишковість: те, що «вчитується» з першої частини, мовець, не покладаючись на слухача, фіксує в змісті другої частини.

Взаємозв'язок семантичного та комунікативного рівнів організації складних пояснювально-ототожнювальних конструкцій також виражається в тому, що ці реченнєві одиниці мають виразну тенденцію до парцелювання своєї структури, наприклад:

*Спали, як сплять разом люди, що кохаються. **Тобто** так тісно і так разом і так близько і так єдино дихаючи, як це роблять люди, що сплять разом з любові (Ю. Андрухович).*

На належність другої частини конструкції до першої вказує її неповнота. Виникнення пояснювальної частини зумовлене не цілком вдалою, на думку мовця, репрезентацією ознакових характеристик учасників у першій частині конструкції.

Комунікативна зумовленість другої частини досліджуваних конструкцій позначається на тому, що її статус як пояснювальної встановлює мовець відповідно до визначеного ним самим комунікативного завдання. Співвіднесеність першої й другої частин як пояснюваного й пояснювального компонентів впливає лише зі створеного мовцем контексту висловлення й не є очевидною поза ним, поза ситуацією мовленнєвого спілкування. Так, наприклад, висловлення на зразок:

*[Не забула так само Марта й на перекваліфікацію піти – щоб віддаватись своїм переживанням,] вона мусила жити, **тобто** служити й заробляти гроші; Показавши перед комісією свої вмілості, Марта Висоцька була залічена під літеру А, **тобто** посаду мала дістати в першу чергу (обидва приклади – В. Підмогильний) пояснюваний і пояснювальний компоненти виявляють свою диктумну тотожність лише в контексті, лише у*

цілісному висловленні вони можуть бути кваліфіковані як еквіваленти одного диктумного змісту, який може утворити семантичне наповнення пояснювальної конструкції. Для підтвердження цих міркувань варто порівняти наведену вище пояснювально-ототожнювальну конструкцію з іншою, яка містить подібну за змістом першу частину:

*Вона мусила жити, **тобто** служити й заробляти гроші й Людям хотілося жити, **тобто** творити, працювати* (О. Довженко).

Другі частини в наведених прикладах, тобто їх пояснювальні компоненти, хоча й тотожні за змістом фактично тому самому змістовому компонентові пояснюваної частини, разом із тим становлять принципово різні пояснення, зумовлені світоглядними чинниками. Цим пояснюються труднощі, які виникають при віднаходженні пояснювальних відношень у безсполучникових конструкціях, які б корелювали з аналогічними сурядними конструкціями: за відсутності пояснювальних сполучників зміст частин сам по собі не дає підстав для однозначної кваліфікації того чи іншого речення як пояснювального. Підкреслимо, що ця заувага стосується передусім пояснювально-ототожнювальних речень. Семантика уточнення, узагальнення більш чітко розпізнається завдяки лексико-семантичній специфіці частин, яка й увиразнює такі конструкції.

Особливого значення набуває комунікативна настанова висловлення на шляху формування пояснювального відношення також у випадках, коли одна з пропозицій репрезентує фрагмент дійсності метафорично:

*За приклад такого «метафоричного перекладу» Й. Бродський наводив архітектурний Петербург — «перенесення грецького портика на широту тундри», **тобто** переклад не тексту з мови на мову, а, сказати б, концептуальної філософсько-естетичної схеми оригіналу — на систему знакових кодів іншої культури* (І. Андрусяк); *[Головне — підкреслити в новелі, що він, його герой, на голову вище за оточення цих посередностей, звідси інша проблема, але в підтексті:] або бути генієм, або взагалі не бути, не існувати, Гамлет, вирішення вічного питання, **тобто** не жити, якось*

інакше, не так прямолінійно (В. Дрозд). Важливу роль відіграє цей механізм і в разі, коли одна з пропозицій містить дейктичні елементи, референція яких можлива лише завдяки контексту й конситуації.

2.4. Оцінний компонент у семантичній структурі пояснювально-ототожнювальних конструкцій

Окреслений тісний взаємозв'язок факторів мовця й адресата в процесі творення пояснення в семантичній структурі синтаксичних конструкцій ґрунтується на явищі оцінки.

Поняття оцінки використовується в роботі в декількох значеннях, зокрема як концепт логіко-когнітивної сфери та як явище, котре знаходить вираження в семантичній структурі конструкції. Вихідним положенням при цьому є сучасний погляд на тісну взаємодію когнітивних і лінгвальних чинників у процесі породження мовлення. Ф.С. Бацевич так окреслює цю взаємодію: «Когнітивна складова на привербальному етапі породження мови виявляється насамперед у виділенні певного первісного задуму, його членуванні на аспекти, які відповідають інтенціям мовця; підведенні їх під найабстрактніші мисленнєві категорії, що співвідносяться з не менш абстрактними глибинними категоріями конкретної ідіоетнічної мови. На вербальних етапах процесу породження роль лінгвального чинника неухильно зростає, стаючи домінуючою на етапі побудови поверхневої структури висловлювання» [25, 248]. Отже, суб'єкт мовлення (мовець), пізнаючи навколишній світ, добирає вербальні засоби позначення явищ, ситуацій, які здатні задовольнити його комунікативні потреби. Потенційно ту саму ситуацію дійсності як мисленнєвий конструкт, що знаходить свою реалізацію в глибинній семантичній структурі, він може реалізувати в безлічі поверхневих структур залежно від потреби активізації того чи іншого значення. У такий спосіб уже на етапі формування поверхневої структури висловлення виявляється залученою здатність людини до оцінювання:

мовець зіставляє можливі способи вербальної репрезентації ситуації (явища) об'єктивного світу й оцінює адекватність утілення тієї чи іншої репрезентації щодо його комунікативного задуму. Залучення оцінки на цьому етапі можна означити як перший рівень оцінювання.

При створенні складної структури перед мовцем уже стоїть не лише завдання відібрати одну семантичну структуру, а й пов'язати її з іншою, іншими словами, встановити між ними певний логічний зв'язок, тобто провести відповідні мисленнєві операції, з-поміж них і оцінювання, що дозволило б поставити ситуації в необхідні логічні відношення. При утворенні пояснювальних конструкцій мовець встановлює глибинне (логічне) відношення тотожності між пропозиціями [40, 73]. Цю операцію він проводить на підставі попередньої оцінки відібраних семантичних структур як таких, що є кореферентними (тотожними за об'єктом, ситуацією референції). Цей етап можна означити як другий рівень оцінювання.

Другий рівень тісним чином пов'язаний із третім рівнем оцінювання, а саме з оцінкою мовцем точності, адекватності першого варіанту позначення певної ситуації до означуваного. Оцінка можливості встановлення відношення тотожності між позначеннями певної ситуації, який виливається у створення пояснювальної конструкції, корелює або й є пізнішим порівняно з оцінним етапом точності, більшої істинності першого позначення. Незаперечною є позиція дослідників стосовно того, що поява другого компонента в пояснювальній конструкції не вмотивована семантичною недостатністю першої частини, а є наслідком впливу комунікативно-прагматичних чинників, зокрема наявністю адресата, оцінкою того, чи «гарантує той або інший спосіб однозначне і правильне розуміння референції адресатом чи ні» [125, 64].

Отже, залучення оцінки на етапі мисленнєво-когнітивного конструювання пояснювального висловлення має три вияви: рівень мисленнєвого структурування можливих варіантів вербального позначення тієї самої позамовної ситуації й оцінка та відбір найбільш адекватного; рівень

встановлення відношення тотожності між двома позначеннями тієї самої ситуації, який ґрунтується на оцінці потенційної тотожності позначень щодо означуваного; рівень оцінки першої частини висловлювання на шкалі адекватність/неадекватність позначення щодо сутності означуваного. Когнітивна й оцінна діяльність мовця на другому й третьому рівнях тісно взаємопов'язані.

Поняття оцінки слід розглядати і як семантичний компонент у структурі пояснювальних висловлень. «Оцінка як семантичне поняття передбачає ціннісний аспект значення мовних виразів, який може інтерпретуватися як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) хороший/поганий» [43, 5 – 6], у застосуванні до пояснювальних висловлень семантика оцінки виявляється в тому, що «А (суб'єкт мовлення) вважає, що Б (його перша частина висловлення, перше позначення ситуації дійсності) є точний/неточний (адекватний/неадекватний) стосовно означуваного», що й зумовлює появу другої частини.

Як було показано вище, мовець оцінює достатність, точність першого висловлення, враховуючи як свої потреби, так і факт наявності реципієнта, для якого він творить певне висловлювання. Відчуваючи недостатність, неточність висловленого (а відтак, і розуміючи, що виникне непорозуміння, мета комунікації може бути не досягнута) мовець налаштовується на повторну номінацію, яку вважає за більш близьку до сутності позначуваного. Отже, оцінці піддаються обидва варіанти позначення позамовних ситуацій.

Факт наявності оцінки як етапу творення пояснювального відношення проявляється в наявності модально-оцінних засобів зв'язку між компонентами. Варто відзначити, що ці засоби виконують подвійну функцію в структурі висловлення: з одного боку, вони сигналізують про те, що мовець усвідомлено (оцінно) ставиться до повідомлюваного, з другого – виступають у функції засобів метамови мовця, за допомогою яких «мовець контролює свої операції з мовою, здійснює самоконтроль в процесі словесного

оформлення комунікативного задуму», «вербалізує контроль над вербалізацією» [120, 54]

Використовуючи модально-оцінні показники зв'язку між компонентами пояснювальної структури, мовець фактично відкриває перед слухачем «внутрішню кухню» творення висловлення. Цим він досягає ефекту «турботливого» ставлення до слухача, відкрито вказує на те, що повторна номінація ситуації використана задля того, щоб виявити піклування про наслідки комунікації, успішне порозуміння, іншими словами, назовні виразна прагматична інтенція мовця. У зв'язку з цим варто навести спостереження М.В. Ляпон, яка зазначає, що семантика метамовної одиниці може включати прагматичний компонент, зокрема у разі використання релятивних вставок на зразок «если хотите», «если угодно», які, по-перше, позначають, що мовець претендує на адекватність формулювання. «Если хотите» синтезує смисл, закладений в релятивах «откровенно говоря», «точнее говоря», «по сути дела». По друге, мовець припускає, що пропоноване позначення може шокувати різкістю, категоричністю, несподіваністю, а тому в комунікативній програмі цих релятивів закладено функцію певних «амортизаторів», які можуть пом'якшити сприйняття слухачем певної інформації [120, 53].

Оцінний компонент як модальна рамка в пояснювальних висловленнях знайшла своє відображення в способах поверхневого (формального) вираження у вигляді цілого набору сполучних та модально-оцінних засобів.

Нейтральним щодо вказівки на те, як мовець оцінює відношення між першим і другим компонентом, є сполучник *тобто*. Він не репрезентує експліцитно причину того, чому мовець йде на те, щоб подати кореферентну інформацію ще раз в межах однієї структури. Щоправда, при цьому все ж не можна відкидати факт наявності оцінного компонента: очевидно, його прояви слід шукати в інших складниках, наприклад, у прагматичному контексті. У цьому разі оцінка мовцем ситуації спілкування, специфіки слухача впливає на вибір повторного позначення ситуації позамовної дійсності. Так, наприклад, у такому контексті, як: *Я стала його жінкою; він*

*діставав у друкарні папір, а я малювала килими з лебедями. Ходив продавати тих лебедів він, бо я соромилася, – з того ми й жили, **тобто** з того я жила – це вже було по тому, як німців прогнали* (В. Шевчук) оцінка мовцем неточності першого позначення виражається у виправленні його пояснювальним компонентом, більша точність якого зумовлена позамовними чинниками: після того, як німців прогнали жінка-мовець не зареєструвалася в органах влади, її не існувало у світі, де працюють і отримують за це гроші, на які можна жити; на протигагу їй чоловік був на службі і заробляв, на що й жив.

При нейтральному за значенням засобі зв'язку (*тобто*) оцінний компонент також слід шукати в співвідношенні пояснюваного й пояснювального компонентів. Так, наприклад, у конструкції *Серце має власний автоматизм, тобто воно скорочується без задіяння зовнішніх сил* (приклад із [41]) оцінне значення виявляється у тому, що перше позначення ознакових характеристик серця є ідентифікацією мовцем (мисленнєвою кваліфікацією) реальних характеристик серця. *Серце скорочується без задіяння зовнішніх сил* – це реальний факт, який можна кваліфікувати судженням про те, що *серце має власний автоматизм*.

Усі інші сполучні засоби тією чи іншою мірою експлікують факт того, що пояснювальний компонент мовцем використовується як наслідок оцінки першого вербального позначення ситуації. Зокрема, сполучник *a same*, який походить з підсилювально-видільної частки, в деяких випадках виявляє свої рудиментарні риси, цим самим указуючи на наявність оцінного значення.

Одиничний сполучник *або* в ролі пояснювального маніфестує, з одного боку, індиферентність позиції мовця щодо можливих способів позначення певної ситуації, тобто факт неактуальності для мовця прояву власного оцінного ставлення до позначуваного. З іншого боку, імпліцитно оцінка наявна у висловленні, й оцінний компонент компенсує себе в тому, що мовець оцінює позначення кореферентної ситуації чи явища й обирає те, яке, на його думку, вдаліше, точніше тощо. Як засвідчує вибірка, використання

сполучника *або* у функції неоцінного найчастіше спостерігається в словосполученнях (номінативних одиницях), тоді як у реченневих конструкціях, тексті при ньому часто знаходиться модальний модифікатор, який вказує на характер оцінки мовцем компонентів конструкції, наприклад, *або, точніше, або, вірніше, або, як кажуть, або хай так* тощо.

Варто відзначити, що М. Ляпон, диференціюючи типи суб'єктивного втручання, тобто вияви модальної, передусім оцінної семантики, в оформлення синтаксичних структур, вважає за доцільне розмежування реляційних засобів (різнотипних з формального боку засобів зв'язку) на інтелектуальний та емоційний типи. Серед інших до першого типу зараховуються реляційні засоби, які використовуються як модальні кваліфікатори, що кваліфікують спосіб оформлення думки, маркуючи словесну форму більш адекватну сутності позначуваного (*вірніше, точніше, краще сказати, іншими словами, власне кажучи* та ін.); кваліфікатори, які виконують функцію резюме (*одним словом*) [120, 32].

Ще одним важливим етапом при утворенні мовцем пояснювальної конструкції, на якому виявляється значущість фактора оцінки, є власне комунікативно-прагматичний. Уживаючи в певній ситуації спілкування пояснювальне висловлення, мовець оцінює комунікативну перспективу, яку дозволить йому відкрити те чи інше висловлення, а відповідно й оцінює потенційність успішного досягнення мети комунікації. Так, наприклад, у такому мовленнєвому контексті, як:

– *Я, тьотю, навіть не знаю, що й сказати, – повіла ніяково Ванда. – Жаль мені вас.*

– *А мені себе не жаль, – сказала Аполінарія. – Тепер, коли я трохи ковтнула вашого живого щастя, **тобто** пожила як людина три місяці, мені і вмерти не страшно* (В. Шевчук) частини конструкції мають тотожний диктумний зміст. Використане мовцем у другій частині позначення тієї ж ситуації *пожила як людина три місяці* оцінюється мовцем як достатній аргумент-підстава для переконання слухача в своєму ставленні до себе,

оскільки в пресупозитивному фонді і мовця і слухача існує уявлення про ідеальне життя людини (означуване поняттям *жити по-людськи*). В іншому прикладі:

Йдучи на ворога, руські князі завжди попереджали: «Йду на ви!», тобто чесно й відкрито заявляли супротивникам про свої наміри [XX століття вже не знає цієї етики] (Із підручника) мовець навіть вказує на причину появи пояснювальної частини, пропонуючи оцінку ситуації («чесно, відкрито»), що в свою чергу дозволяє далі зіставити цю ситуацію із негативним станом справ у XX столітті. У такий спосіб оцінка мовцем комунікативної перспективи висловлення ще й виявляє свою значущість для функціонування пояснювальних висловлень як мовленнєвих дій.

Отже, залучення концепту оцінки до аналізу пояснювальних конструкцій є плідним на рівні аналізу семантичної структури досліджуваних конструкцій, а також для характеристики висловлень як мовленнєвих дій.

2.5. Логіко-семантичне відношення тотожності як конститuent семантико-синтаксичного відношення пояснення

Засвідчена в першому розділі узгодженість поглядів дослідників пояснювальних конструкцій на логіко-семантичне відношення тотожності як визначальне щодо формування семантики пояснення потребує деяких уточнень у зв'язку із залученням концепту оцінки та з'ясованими рисами комунікативно-прагматичної детермінації пояснювальних конструкцій.

Когнітивною підставою виявлення тотожності певної субстанції самій собі є акт ідентифікації. Н.Д. Арутюнова так визначає його сутність: «Акт ідентифікації встановлює тотожність об'єкта самому собі шляхом зіставлення властивостей, ознак, фактів тощо, які дані в безпосередньому спостереженні чи які надходять каналами інформації, з відомостями чи враженнями, які впливають із минулого досвіду. Ідентифікація є підсумком порівняння результатів різного знання, прямого чи опосередкованого» [4,

284]. За спостереженням дослідниці, акт ідентифікації знайшов своє вираження у спеціальних синтаксичних структурах на зразок: «Те, що ..., є тим», «Той, хто..., є тим». Ілюстрацією можуть бути такі приклади:

Те, що він відчув було почуттям гордості за товариша; Того чувака, що був у бейсболці, звали Кокотюхою (обидва приклади – Ю. Нога); *Той період, яким ви зараз, любя панно, маєте щастя втішатися, один молодий поет колись назвав привітанням життя* (Ю. Андрухович).

Ураховуючи природу компонентів у складі речень тотожності, Н.Д. Арутюнова визначає, що ототожнюються (1) імена в їх стосунку до денотата, (2) денотати імен, (3) імена в їх стосунку до сигніфіката, (4) сигніфікати імен [4, 300]. Серед речень зі значенням тотожності за характером компонентів виокремлюються речення номінативної тотожності, коли тотожністю пов'язані імена, номінації (наприклад: *Словотвір – це дериватологія*), й речення денотативної тотожності, що встановлюють ідентичність певних реалій дійсності (наприклад: *Дружина Михайла – учителька мого сина*). Відношення тотожності можуть поєднувати лише кореферентні імена, які означають або одного й того самого індивіда (*Мужиев и есть зять Ноздрева*), або один і той самий клас об'єктів (*Амидопирин – это и есть пирамидон; Тутовое дерево – это то же, что шелковица*)” [8, 276].

Властивістю речень номінативної тотожності є метамовна функція, встановлення відношення тотожності між іменами. Сутність речень денотативної тотожності полягає не в показі подвійного іменування одного предмета, а в констатації того факту, що різні ознаки чи властивості, позначені у висловленні, мають одного носія. У цьому разі висловлення стосується не правил використання мови, а самої предметної реальності. Речення цього різновиду встановлюють ідентичність денотата за тими іменами чи дескрипціями, які до нього віднесені [4, 303 – 305].

Окремо дослідниця звертає увагу на речення сигніфікативної тотожності, які констатують рівний обсяг понять, зазначаючи, що вони не

аналогічні висловленням про тотожність денотатів. Різниця криється у тому, що сигніфікати невід'ємні від слів, що їх виражають, завдяки яким вони закріплені в людській пам'яті. Ці речення вводять нас до сфери наукових дефініцій і словникових тлумачень значення слова. На підставі цього Н.Д. Арутюнова уточнює, що речення ідентифікації (тотожності) можуть встановлювати: 1) тотожність імен стосовно денотата, 2) тотожність денотата (об'єкта) самому собі, 3) тотожність імен стосовно позначуваних ними реалій або якихось абстрактних понять, 4) тотожність понять. Якщо речення першого й другого рівнів стосуються конкретних об'єктів та осіб, то в реченнях третього й четвертого рівнів можуть ототожнюватися досить абстрактні категорії [4, 306; 125, 193 – 194].

Здійснені спостереження дозволяють уточнити деякі положення стосовно речень пояснювальної семантики. Передусім це стосується співвідношення між видами тотожності та пояснювальними реченнями того чи іншого різновиду. Так, для речень уточнювальної семантики характерним є рух відображеного в першій частині від родового поняття, імені до його можливих виявів, позначених у другій частині, наприклад:

Крім рослин, в саду є приміщення для різних тварин, а саме: набудовано багато голуб'ятників, поставлені дротяні клітки (О. Гончар) = приміщення (родове): голуб'ятники, дротяні клітки (видове, через яке реалізується родове в реальності).

Узагальнення тяжіє до протилежного співвідношення, наприклад: *Тим часом в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України тривала робота над підготовкою по можливості повного зібрання творів Василя Стуса на підставі рукописів... Уперше видано всі поезії, що збереглися, а також прозу, літературно-критичні есеї, статті, рецензії, публіцистику, багатющу перекладацьку й епістолярну спадщину. Публікації супроводжуються скрупульозними коментарями, вичерпно подано різні варіанти та редакції окремих творів, – **тобто** видання наближається до академічного типу (І. Дзюба).* Перша частина подає опис конкретних ознак

певного явища, а друга кваліфікує це явище й стає абстрактним позначенням стану речей із такими характеристиками. При власне-поясненні в обох частинах мають знаходитися одиниці одного рівня: денотативного, сигніфікативного або номінативного. Так, у реченні: *Другий погляд, послідовно репрезентований у працях дескриптивістів, пражців та багатьох інших лінгвістів, ґрунтується на тому, що обидва головні члени взаємопідпорядковані, **тобто** перебувають у колатеральних стосунках* (А. Загнітко) відношення тотожності встановлюється між сигніфікатами (взаємопідпорядкування це колатеральні стосунки), що в кінцевому результаті й усьому пояснювальному реченню надає пояснювально-ототожнювального значення.

Різниця між власне-поясненням, уточненням та узагальненням простежується на таких модифікаціях однієї конструкції:

1) *Він поводить себе досить непристойно, **а саме** зривався з місця, розмахував руками /*

2) *Він зривався щосекунди з місця, розмахував руками, **тобто** поводить себе досить непристойно /*

3) *Він поводить себе досить непристойно, **тобто** порушував усі норми поведінки*, які засвідчують, що в першому реченні непристойність поведінки встановлюється за її реальними проявами, у другому навпаки – реальні прояви дають можливість означити поведінку як непристойну, і лише третє речення у своєму змісті виявляє тотожність. Співвідношення між тотожними компонентами в усіх трьох реченнях різнитимуться: пор.: *непристойно поводитися означає зриватися з місця, розмахувати руками / зриватися з місця, розмахувати руками означає непристойно поводитися / непристойно поводитися - це порушувати норми*, стверджуючи, що лише в останньому випадку є ототожнення, тоді як у перших двох зміст висловлення формується на основі тотожності явищ різних рівнів – денотативного та сигніфікативного.

Н.Д. Арутюнова цілком слушно зауважує, що ідентифікація може відбуватися на підставі будь-яких ознак, властивостей предмета чи поняття, які видаються релевантими для того, щоб предмет чи явище могли бути виділені з-поміж інших, це можуть бути як об'єктивні характеристики, так і суб'єктивні. Визначальність тих чи інших ознак для виокремлення певного предмета чи поняття встановлюється мовцем відповідно до його уявлення про знання слухача, ситуацію спілкування, наявність чи відсутність предмета мовлення [4]. Цими спостереженнями ще раз стверджується значущість комунікативно-прагматичних чинників на шляху утворення пояснювальних конструкцій. При цьому слід ураховувати, що встановлення тотожності між компонентами пояснювальної конструкції не є самоціллю, а лише одним із етапів у ряду супутніх, які й формують пояснювальне відношення як окремий структурно-семантичний тип.

Отже, відношення тотожності є лише необхідною передумовою творення пояснювально-ототожнювального змісту. Виявлення інших етапів його формування становить окреме завдання дослідження.

Виходячи з цього, не можна вважати синтаксично синонімічними конструкції, у яких один із компонентів представляє диктумний зміст у вигляді метафори, фразеологізму тощо.

Так, наприклад, у випадку використання метафори як засобу представлення певної ситуації дійсності мовець керується тим, що в цей спосіб може бути передана сутнісна характеристика цієї ситуації, відсічене неправильне розуміння ситуації слухачем, «метафора вчить не лише витягати правду з брехні, вона вчить також витягувати ознаки з предметів, перетворювати світ предметів у світ смислів» [8, 382]. Означивши ситуацію метафорично й у такий спосіб репрезентувавши її сутність, мовець, тим не менше, прагне убезпечити себе від неправильного розуміння свого бачення ситуації, адже «апелюючи до інтуїції, метафора ...залишає адресату можливість творчої інтерпретації» [8, 359]. Саме з огляду на це мовець використовує пояснення, яке б пов'язало «чисту сутність ситуації», виражену

метафорою, з тим комунікативним наміром, із яким мовець її використав, та з тим «реальним змістом ситуації», щодо якої ним був використаний прийом метафоризації. На стику цих інтенцій, тонко лавіруючи між тим, щоб не приректи себе на нерозуміння з боку адресата та щоб бути зрозумілим повністю, мовець і обирає спосіб представлення ситуацій у схемі «метафора/реальність» або навпаки. Семантика компонентів при цьому перебуває в значній взаємозалежності: предметний зміст метафоричної частини може не відповідати або й цілком заперечувати предметність реальної ситуації, таким чином метафора набуває змістового кореферентного значення лише за наявності другого, референційно означеного компонента. Власне це й дає підстави не відносити конструкції, один із компонентів у яких представлений метафорою, до синтаксичних синонімів.

З огляду на це в дослідженні використовується поняття кореферентності змісту частин, або змістової тотожності компонентів. Можливість використання останнього поняття вмотивована тим, що в пояснювально-ототожнювальних конструкціях пропозитивний зміст частин відображає ту саму ситуацію дійсності, що цілком дозволяє вживання терміна «тотожність змістів».

Важливо відзначити, що кореферентність змісту компонентів як основа пояснювально-ототожнювального відношення не завжди забезпечується в межах одного речення, як, наприклад, у конструкції *Саме це і визначає семантичні відтінки й стилістичні особливості співвідносних семантичних моделей, **тобто** кожна із співвідносних конструкцій (висловлень) відзначається певним семантичними і стилістичними відтінками у передачі спільного інформаційно-референційного смислу* (Н. Гуйванюк) пояснювальне відношення, реалізоване в межах складної реченнєвої конструкції, не може вважатися таким, що відповідає умові кореферентності змістів компонентів, оскільки займенник *це* в першій частині висловлення не має в другій частині рівнозначного семантичного інформативного відповідника. Його змістова наповненість визначається контекстом, у якому, зокрема, автор тексту подає

таке попереднє висловлення: *Слід зазначити, що, хоча в плані референції дві чи більше співвідносних конструкцій ми й називаємо омосемічними, все ж їх не можна вважати абсолютно тотожними*, поза яким і без якого не є виваженим віднесення наведеної вище конструкції до пояснювально-ототожнювального речення: пояснювальною в цьому разі слід вважати текстову конструкцію.

Це спостереження визначає одну загальнометодологічну рису опису пояснювальних конструкцій: у посібниках віднесення до зразків пояснювальних конструкцій має ґрунтуватися з урахуванням контекстної зумовленості наповнення синсемантичних, інформативно неповнозначних слів. Нехтування цим спостерігається в поданні такого ілюстративного матеріалу: *Отож – про “колись” і “тепер”. “Колись”, **тобто** були то мої перші думки про перші твори Головка (Ю. Смолич) (приклад із [165])*, який не забезпечує показу факту кореферентності змісту компонентів. У попередньому контексті, очевидно, йшлося про те, що автор по-різному розглядав творчість А. Головка. За умови репрезентації контексту була б можливість зіставити семантику слова «колись» із якимось конкретним змістом, який би корелював із пропозитивним змістом другої, пояснювальної частини задля забезпечення цілісного уявлення про сутність пояснення.

Принцип кореферентності пропозитивного змісту компонентів складної пояснювально-ототожнювальної конструкції тісно пов'язаний з іншим аспектом функціонування висловлення, а саме із модальністю висловлення. Ідеться не про об'єктивну модальність, яка реалізується у висловленні граматично – часо-способовими та видовими засобами мови, – а про суб'єктивну, яка не є структурно умотивованою, тобто не є облігаторною, а становить лише комунікативно та прагматично зумовлену рису семантичної структури речення. А.П. Загнітко визначає сутність цього виду модальності в такий спосіб: «Суб'єктивна модальність замкнута на мовця, його ставлення до повідомлюваного. В силу цього суб'єктивна модальність витлумачується як факультативна величина щодо речення-

висловлення» [72, 283]. С.В. Мясоєдова уточнює характер замкнутості суб'єктивної модальності на мовцеві, вказуючи, що «завдяки їй мовець кваліфікує події в їхньому відношенні до реальності» [128, 28].

Виходячи з положення про те, що комунікація є двобічним процесом (адресант – адресат), суб'єктивну модальність можна розглядати не лише як таку, що виявляє суб'єктивне ставлення мовця до осмислюваних ним явищ навколишньої дійсності, а й визначальним чином пов'язана зі слухачем. Мовець завжди програмує своє висловлення на те, що воно матиме свого реципієнта, а це, у свою чергу, примушує його суб'єктивізувати своє висловлення відповідно до очікуваної суб'єктивності слухача. Отже, суб'єктивна модальність набуває ще й ознак модальності в інтересах слухача. Стосовно пояснювально-ототожнювальних конструкцій цей критерій особливо значущий, оскільки використання пояснювального компонента, який у певному відношенні відрізняється від пояснюваного (а це досить часто позначається саме на зміні модальної рамки висловлення), є внутрішньою потребою мовця лише опосередковано, яку він відчуває, оцінивши суб'єкта сприйняття інформації, ситуацію спілкування в цілому тощо.

Так, наприклад, наведені нижче речення мають щонайрізноманітніші модальні характеристики (рівень суб'єктивної модальності замкнутої на мовцеві), що в свою чергу може сприяти досягненню мовцем різноманітних комунікативних намірів (модальність, спрямована на слухача), пор.:

*Я отримав у подарунок новенький фотоапарат, **тобто** я випрохав, щоб мені його подарували / Мені дали фотоапарат, **точніше**, я сам його взяв / Батьки мені подарували новенький фотоапарат, **тобто** в мене вже є фотоапарат / Мені подаровано фотоапарат, **тобто** я маю новенького фотоапарата / Фотоапарат мій, **тобто** мені подарували його батьки на день народження* (Із усного мовлення).

Кожне із наведених висловлень врешті-решт хоча й представляє одну ситуацію дійсності в обох частинах, але способи представлення цієї ситуації

різні. Це передбачає з'ясування того, наскільки таке варіювання може впливати на віднесення того чи іншого висловлення до різновиду пояснювально-ототожнювальних конструкцій. Адже, скажімо, висловлення на зразок:

*Він побачив зайця за п'ять кроків від себе, **тобто** йому здалося, що він побачив зайця, а тому й пальнув із переляку* (Із усного мовлення); *Сутність будь-якого художнього твору передбачається заголовком, **тобто** заголовок згортає в собі ідейну сутність твору й потенційний зміст його* (В. Терещенко) різняться одне від одного.

У першому прикладі пояснюється власне модальна характеристика диктумного змісту першої частини (суб'єктивна), у другому – найбільш повно реалізується принцип кореферентності компонентів в цілому, модальність же реалізована як об'єктивна. Вочевидь, говорячи про конструкції із пояснювально-ототожнювальним значенням, слід виходити з того, що пояснювальний компонент може пояснювати як диктумний зміст, так і модальні характеристики першої частини висловлення.

Диктумний зміст як основна інформація висловлення в пояснювальних конструкціях тотожний в обох компонентах, що дає підстави стверджувати про нуль інформативного змісту однієї з частин (нуль змісту першої частини можливий лише за умови, що це іншомовний вираз, який для слухача, котрий не володіє цією мовою, не несе жодної інформації, окрім прагматичної – слухач дізнається, що мовець знає цю мову тощо), проте це не заважає широкому побутуванню пояснювальних конструкцій в мовленні.

Чинники виникнення цього явища не можуть бути пояснені об'єктивними факторами. Так, Н.В. Гуйванюк, вказуючи на причини існування в мові співвідносних конструкцій за формально-семантичними параметрами, говорить про такі фактори суб'єктивного та об'єктивного характеру, як: 1) потенціальна здатність мовних засобів співвідноситися з тим самим референтом позамовної дійсності; 2) загальні тенденції, що діють на певному етапі розвитку мови; 3) синтаксична похідність одних форм та

конструкцій від інших, що є результатом мовних змін протягом історичного розвитку; 4) співвідносність ономазіологічних характеристик компонентів висловлення; 5) комунікативний задум мовця та його прагматичні інтенції, що проявляються в процесі моделювання ситуацій реальної дійсності [59, 282]. Виділені дослідницею чинники вказують у цілому на природу існування в мові співвідносних синтаксичних конструкцій, тоді як існування складної конструкції, яка відразу поєднує в собі два мовних варіанти з референцією до одного явища, ситуації дійсності пояснюється лише суб'єктивним чинником: позицією мовця як творця такого висловлення, його комунікативною та прагматичною інтенцією, врахуванням ним позиції слухача.

2.6. Типи кореляцій між змістом пояснюваного й пояснювального компонентів

Попередній аналіз змістів компонентів пояснювально-ототожнювальних конструкцій засвідчив, що існують певні закономірності їх співвіднесеності. Виявлений принцип змістової організації пояснювально-ототожнювальних конструкцій, що полягає в ототожненні явищ одного рівня (денотативного, сигніфікативного або номінативного) та керований через посередництво оцінки необхідністю й можливістю інтерпретації першого компонента другим реалізується в окремих регулярних типах відповідно до особливостей цих конструкцій. Характер реалізації визначає різна співвіднесеність змістів, семантики компонентів як пояснюваного й пояснювального, спричинена відмінностями в оформленні пояснювально-ототожнювальної конструкції, як граматичними, так і лексико-семантичними, які постають як наслідок комунікативної потреби мовця. При цьому ще раз слід наголосити, що інтерпретаційні можливості досліджуваних конструкцій – словосполучення, складного речення та тексту – істотно різняться.

Аналіз цих конструкцій виявив кілька типів інтерпретаційних кореляцій:

1. Перший компонент подає зміст розгорнуто, другий – у вигляді тези, лаконічно, наприклад: *Доба XVII – XVIII ст. надто міфологізована, зокрема це стосується культури. Тому об'єктом дослідницької уваги можуть стати не лише українсько-російські культурні відносини як такі, а і їхня реценція у сучасній науці, історичний міф про них. Цей міф... будується на тому, що “європейські” за типом українські культура та освіта стояли на значно вищому рівні од великоруських і своїм благодатним впливом у XVII – XVIII ст. врятували «азіатське» – дике, темне, забите та некультурне Московське царство. **Тобто** діалог між великоруською та українською культурами ці вчені тлумачать як культурний вплив, коли структурні моделі однієї («розвиненої», «прогресивної») культури витискують моделі іншої («відсталой», «консервативної») культури, а не як конфлікт між принципово різними типами культур (А. Окара).*

Можливим для таких пояснювально-ототожнювальних конструкцій є й протилежний порядок розташування таких частин, коли розгорнутому викладу передують лаконічний, тезовий, наприклад: *Вони [Степан і Надійка] жили в одному селі, але досі були мало знайомі. **Тобто** він знав, що вона існує, що вчиться і не ходить на вулицю. Кілька разів навіть бачив її в сільбуді, де відав бібліотекою. Але тут вони здибалися ніби вперше, і спільність долі зблизила їх (В. Підмогильний).*

2. Зміст першої частини подає ситуацію чужинецькою мовою, що вимагає від мовця перекладу, наприклад: *Запитаний з поводу сієї пропажі Харків сухо відповів: «Москви нема. Щось зіпсувалося. Мабуть, чортяка на лінії», і по сьому зовсім спокійно додав: «DR BN», що значить перекладом на людську мову: «Dringend. Bitte nehmen», **себто**: «Прошу приймати нагальну телеграму» (В. Самійленко).*

Навпаки, у першій частині зміст представлений рідною мовою, в другій – чужинецькою, наприклад: *Чи бути чи не бути реформам в освіті, **тобто** маємо гамлетівське to be or not to be* (Із усного мовлення).

3. Основна інформація представлена як реалістичне відображення ситуації дійсності, в другому компоненті цей фрагмент дійсності вербалізований метафорично, наприклад: *Тепер він має тяжку депресію, бо не бачить виходу: заперечити свої революційні ідеали не може, але й сповідувати їх також не бачить сенсу, тобто бачить диявола, але не в силі його побороти* (Р. Мовчан).

Навпаки, репрезентація метафорою основної інформації про сутність явища чи ситуації вимагає інтерпретації цієї сутності реальною картиною, наприклад: - *Яблуко від яблуні недалеко падає, тобто батько його був волоцюгою і він не кращий* (Із усного мовлення); *Мартофляк у таких випадках пускається берега, **тобто** шалено напивається* (Ю. Андрухович). Важливо при цьому відзначити, що такий варіант можливий лише в тексті, оскільки ініціальна позиція метафори повинна корелювати з певним тематичним континуумом, тобто її початкове використання можливе лише за тієї умови, що слухач заангажований у дискурсивне поле, наприклад: *Треба вам сказати, що я почувши тільки, що ця газета має з'явитися на світ, мав уже до неї велику симпатію. Ви не ймете віри, що можна любити те, чого ще нема? Чекайте, а як мати може любити ту дитину, котра ще в проекті? Вона готує їй пелюшечки, сорочечки. Правда, нова газета не мала доводитися мені дочкою, але я все ж себе вважав якимсь її родичем. **Сказати простіше** – я мав задля неї писати: розводити жартівливі балачки про умні речі, гризтись із людьми, яких я ніколи в вічі не бачив, і втручатися до справ, на які я, певно, ніколи не матиму найменшого впливу* (В. Самійленко).

4. Інтерпретаційне співвідношення може будуватися також на використанні прийому метонімізації, коли в змісті другого компонента дії чи ознаки учасника приписуються певній його частині, наприклад: *Людина не*

могла б вигадати багатоособових богів, не бувши сама різноманітна, бо, являючи собою дивне поєднання разючих противенств, потребувала втілення для кожного з них, і прагнення створити одного великого бога з маленьким чортом знаменує вже нормалізацію людської істоти, **тобто** всихання її уяви (В. Підмогильний); На передньому плані - той, як пізніше з'ясується, Перший, **тобто** його несамовито близько нахилена голова, вся в мікроскопічних порізах від гоління, і – «яка мета вашого приїзду, що ви тут робите?» (Ю. Андрухович).

5. Змісти компонентів пояснювально-ототожнювальної конструкції репрезентовані засобами різних функціональних стилів, наприклад: ...Сонячна машина є такий апарат, який усуває зайвих посередників між людиною й сонцем у її годуванні. **Цебто іншими словами**, панове, сонячна машина дає змогу людині годуватись самою рослиною – травою, листям, сіном, соломою (В. Винниченко); Іван Петрович Левада о-нів до четвертої вернувся додому, виконавши громадський обов'язок, **себто** зустрівши Новий рік у почесній бесіді (В. Самійленко); ...Воно ж мале та ще напівсирота, **або**, як Бубиренчиха каже, "байстрючиха" (О. Гончар).

6. Один із компонентів експресивно забарвлений, що обмежує його інформативні можливості, інший, нейтральний, репрезентує ситуацію повноцінно, наприклад: *Иди давай, **тобто** геть з-перед очей моїх, щоб я і духу твого тут не чув!* (Із усного мовлення);

7. Один із компонентів репрезентує заперечну семантику, а інший презентує її в стверджувальному вигляді, наприклад: – *Нормальний хід!* – відповіло Артуровим голосом з боку плями, хоч Карл-Йозеф не знав, як це розуміти. **Тобто** він розумів обидва ці слова, але в жодну розумну цілість вони не склалися (Ю. Андрухович); Коли позицію підмета займають назви неживих предметів, то сполука «дієслово стояти + прикметник» з формально-синтаксичного боку не членується, **тобто** є аналітичною формою, іменним складеним присудком із трансформованим у зв'язку

дієсловом *стояти* (А. Загнітко); *Я не вірила в Бога... **тобто** колись вірила* (В. Підмогильний).

8. Зміст компонентів різниться модально-часовим оформленням, наприклад: *Кількох із них я знаю, **тобто** знав, особисто* (Ю. Андрухович).

9. Пояснюваний і пояснювальний компоненти відрізняються суб'єктивно-модальною інтерпретацією диктумного змісту, наприклад: *Я все ж чекатиму на тебе, **тобто** сподіватимусь, що ти дотримаєш слова й повернешся* (Ю. Нога); *Було б прикро, якщо б хтось інший отримав цю допомогу, **тобто** маю надію, що комісія перегляне своє рішення й направить гроші саме цій сім'ї* (Із інтерв'ю)

До цього ж типу слід зарахувати висловлення з різною модальністю авторизації. У цих конструкціях перший компонент репрезентує ситуацію з погляду певного авторитета, а другий тлумачить її з погляду мовця, наприклад: *«Персона»-«роль» є, за Сковородою, стрижнем «внутрішньої людини» кожного індивіда, яка, будучи віднайденою у процесі самопізнання і втіленою, **тобто** переведеною у площину людини «зовнішньої», складає неповторну людську особистість* (Л. Ушкалов); *...Христос – колективна особистість, що відновлює повноту людської природи, – але у часово-просторовому континуумі сквородинівської моделі буття, котра включає можливість християнської містерії інкарнації, єдність людей у Христі постає як їх єдність у Логосі, Софії, **тобто** постає як реальність божистої «ідеї» у всякій людині* (Л. Ушкалов).

Можливою є й протилежна співвіднесеність змістів, наприклад: *У його складі переважали аж ніяк не протонародні, автентично-автохтонні самородки, ні, то була зазвичай всіляка містечкова публіка, чи краще сказати, інтелігенція, але знову ж таки та, що її було прийнято вважати трудовою, **тобто** ще не відірваною від коренів. **Тобто**, послуговуючись децю графоманською образністю багатьох Артурових попередників, їхня кров ще пахла димом колиб, але думки вже dorostали до розуміння справжнього Змісту Історії* (Ю. Андрухович).

У першому й другому компонентах може бути посилення на різні авторитети, що створює ефект переконливості, ґрунтовності тощо, наприклад: *[На думку Єваґрія, розвинуту св. Максимом Сповідником,] пізнати таємницю Пресвятої Трійці в її виповненості – означає досконало поєднатися з Богом, досягти обожнення власної істоти, **тобто** увійти до божого життя, до життя власне Пресвятої Трійці, і стати, згідно з апостолом Петром, «учасниками Божої істоти» (Л. Ушкалов).*

10. Зміст одного з компонентів виступає як конверсив до змісту іншого, наприклад: *Сусід мені продав того триклятого велосипеда, **тобто** я таки спокусився на його купівлю (Із усного мовлення); І ще одну річ відкрив я для себе: моя мати приваблювала не пересічних чоловіків, а таких, з дивачинкою, котрі від сірого загалу чимось різнилися, – саме такі чоловіки її в безмежному життєвському тлумі і знаходили. **Тобто** погляд її очей спинявся на тих, хто був у цьому світі невпевнений і до кого могла відчувати співчуття, ось на чому ґрунтувалася її любов до батька і до мене (В. Шевчук).*

Окреслені типи інтерпретаційних кореляцій є досить регулярними, що свідчить про їх функціональну (комунікативну) затребуваність мовцями. Отже, ці регулярні реалізації породжені комунікативними потребами мовця відповідно до можливостей пояснювально-ототожнювальних конструкцій як одиниць мови і мовлення.

2.7. Семантична і формально-граматична будова складних конструкцій з пояснювальними відношеннями

Парадигму складносурядних речень із пояснювальними відношеннями становлять кілька різновидів. Перший – конструкції зі сполучником *тобто* (*себто*, *цебто*), які маркують значення тотожності висловленого раніше. Наприклад: *Саме Морена (Мокиш) супроводжувала душу в чорну ніч (образ*

смерті), **тобто** богиня сама в собі носила темне і світле начало (В. Шевчук).

Другий різновид парадигми становлять конструкції зі сполучником *а саме*, які виражають пояснення через уточнення повідомленого в першій частині. Наприклад: *Дії віднімання і ділення можна тлумачити як дії, обернені до додавання і множення, а саме: відняти від числа m число n означає знайти таке число x ($x + n = m$)* (М. Шкіль).

Третій різновид парадигми представлений конструкціями зі сполучниками *або, чи*, які, на відміну від сполучників *тобто, а саме, як-от*, виражають відношення повної тотожності. Наприклад: *Не все природжене обумовлюється спадковістю, або, інакше кажучи, не все природне є біологічним за своїм походженням* (Г. Костюк).

До четвертої парадигми пояснювальних складносурядних речень входять синтаксичні побудови, предикативні частини яких поєднані, крім сполучників *тобто (себто, цебто), як-от, або*, також їх аналогами типу: *інакше кажучи, іншими словами, або це те саме, а це означає* та ін. Наприклад: *Особа батька мала в собі три місця, інакше кажучи, в особі батька було поняття про трьох синів* (В. Шевчук).

П'яту парадигму становлять конструкції з пояснювальним компонентом, уведеним сполучником *як-от* та вставними словами *наприклад, приміром, скажімо* та інші, особливістю яких є наведення фактів, ілюстрацій у науково-популярному викладі матеріалу, а в художньому мовленні вираження пояснення-уточнення, переліку та ін. Наприклад: *Замість «моя бідність» він [батько] міг сказати «моє багатство», наприклад: «Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи»* (О. Довженко).

Шоста парадигма об'єднує конструкції з семантикою пояснення-виокремлення, посилення уваги на висловленому в основній частині, в яких пояснювальний компонент містить компаративний елемент у сполучниковому засобі (*більше того, ба більше*), що зближує ці

конструкції з безсполучниковими. Наприклад: *А вони [П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський] таки спромоглися стати поетами, **ба більше** – вони стали поетами помежів'я епох* (Б. Тихолоз).

Специфічні структури становлять складносурядні речення, пояснювальна частина яких уведена вставними сполуками (реченнями) як *сказано, як кажуть*, а зміст пояснення виражено цитацією. Наприклад: *«Хто воістину мудрий?» – Той, хто вчиться в кожної людини, **як сказано:** «Від усіх, хто навчав мене, я [Соломон] набирався розуму...»* (Ш. Амонашвілі). Вставний компонент можна замінити сполучником *тобто*.

Суттєвою ознакою складнопідрядних пояснювальних речень є функція поглиблення інформативності висловлення, що властиво насамперед науковому, науково-популярному та публіцистичному стилям мовлення. Наприклад: *Під коливаннями розуміють будь-яку періодичну зміну деякої величини, **тобто таку зміну, при якій** значення цієї величини через певний інтервал часу повторюється* (С. Гончаренко).

Засобами вираження пояснювальних відношень є своєрідні сполучникові (сполучні) комплекси: *тобто* + вказівне слово, до якого приєднана ця пояснювальна частина: *тобто коли; тобто тоді; тобто в момент, коли; тобто від часу, коли; тобто відколи; тобто ніби; тобто щоб; тобто якщо ..., то; тобто які (тобто який; тобто яка; тобто яке); тобто виходить, що; тобто означає, що* та ін.

Семантичні відношення у межах того чи того структурного типу можна встановити тільки з урахуванням характеру синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами речення. Вони представлені моделями речень із вираженими об'єктними, обставинними, атрибутивними відношеннями. Наприклад: *У повсякденній праці педагоги переважно мають справи не з мотивами, а з мотивуванням учня, **тобто тим, чим** він пояснює для нас свої вчинки («Завуч»); Новгород був окремою феодалною державою до 1478 р., **тобто за сто років до того, коли** писав свою поему*

*С. Кленович (В. Шевчук). Поглинання діелектриків є великим лише в областях резонансу, **тобто там**, де частота падаючої хвилі наближається до власної частоти коливань електронів в атомах (С. Гончаренко); Щиросердно розкаялись та визнали всі свої провини, – **себто за те, що** одразу й так легко «розкололись» (І. Багряний).*

Своєрідність складнопідрядних речень з пояснювальним компонентом і багатокомпонентних із різними видами зв'язку полягає в тому, що компонент, уведений сполучним комплексом, представляє два яруси семантико-синтаксичних зв'язків і відношень. Хоча загалом такі пояснювальні конструкції стилістично немарковані, але функціонують вони переважно у науковому й науково-популярному стилях. За потреби широкого, розгорнутого пояснення в таких синтаксичних конструкціях пояснювальний компонент виникає в акті комунікації як додаткова інформація, що семантично ускладнює їхню структуру, а також інтонаційне оформлення.

Складні безсполучникові речення з пояснювальними відношеннями являють собою неоднорідні за формальною будовою синтаксичні конструкції. Пояснювальний компонент може уточнювати, доповнювати, коментувати зміст пояснюваного компонента. На пояснювальні відношення у безсполучниковому реченні нашаровуються додаткові відношення. Наприклад: ***Товар повинен мати «товарний вигляд»:** м'ясо має бути біле, з рожевим відтінком, із специфічним приємним запахом («Високий замок»); **Товар за товар:** ти даєш мені красногловці, а я тобі – книжечку (М. Стельмах); Тільки значно пізніше я зрозумів **дідові слова:** Сто друзів – це мало, один ворог – це багато!.. (М. Стельмах).*

Пояснювальний компонент може входити складовою частиною до багатокомпонентного речення. Наприклад: *Дискусію про те, як вважати тепер гуску: чи її забито на полюванні, **тобто** вона законна дичина, чи вона упокоїлася власною смертю, **тобто** вона дохла, – тривали недовго (Остап Вишня); Не можу малювати й писати, тремтить рука і не стає уяви,*

тобто виходить, що в мене пропав хист (В. Шевчук); *Окрім того, святий Микита лікує від хвороб духу, а це те саме, що бути пастирем* (В. Шевчук).

Аналіз складних синтаксичних конструкцій з пояснювальними відношеннями засвідчує своєрідність кожного типу речень. До спільних ознак належить: двокомпонентність конструкції з постійною постпозицією пояснюваної частини, наявність пояснювальних сполучних засобів, спеціалізованих на вираженні пояснювальних відношень, що відбивають характер змістового паралелізму й одночасно формальну залежність / незалежність другої частини від першої. Виразно представлена сфера функціонування пояснювальних складних конструкцій у книжних стилях української мови: у наукових текстах пояснення зумовлено потребою тлумачення термінів, наукових положень, з'ясування сутності явищ, причинових зв'язків тощо. Дескриптивне пояснення характерне для монографічних праць; у підручниках пояснення може бути вербалізоване у формі опису, роз'яснення, приведення ілюстрацій, схем тощо. У публіцистичному стилі, де переважає раціоналізм, а інтенції автора спрямовані на достатнє розуміння прочитаного реципієнтом (як досягнення авторської мети), пояснення реалізує насамперед прагматичну функцію мови.

Пояснювальні відношення можуть бути реалізовані в діалогічних єдностях та в складному синтаксичному цілому. На відміну від лінійної організації висловлення за схемою елементарного речення, що базується на предикативному відношенні тематичного і рематичного компонентів, у складному синтаксичному цілому наявні темо-рематичні зв'язки між висловленнями лінійного характеру і логіко-сміслові, зумовлені потребою пов'язати ці висловлення за певними відношеннями відображуваної сигніфікативної ситуації. Надфразній єдності як актуалізованій частині мовлення (тексту) властива функція розвитку теми. Пояснювальний компонент переважно завершує складне синтаксичне ціле як висновок до повідомленого, хоча може виконувати і функцію перепитування як намір

адресата дістати додаткове пояснення. Для книжних стилів властиве узагальнення у формі складного синтаксичного цілого.

Дослідники комунікативного синтаксису трактують акт мовлення з позицій мовленнєвої діяльності. Дж.Остін, Дж.Серль визначають мовленнєвий акт як складний процес, що означає: виголосити членоподібні звуки, побудувати зі слів висловлення за правилами граматики, тобто побудувати речення, надавши йому смислу і референції. У висловленні-реченні реалізується ієрархічна система цілей, яка координує формальну організацію дискурсу. Індивід, будуючи задум мовленнєвої дії, передусім співвідносить її з соціальною роллю, з тією метою, до якої він прагне, реалізуючи свою функцію. Мета (прагматична установка) визначає тактику і стратегію мовленнєвої взаємодії. Цільова структура мовленнєвого акту постає на вищому рівні ієрархії як прагматична мета, яка полягає 1) у розпредмечуванні діяльності і 2) в її регулюванні. Характер зв'язків між висловленнями може бути описаний через встановлення логічних відношень як мовленнєвих реалізацій у тексті.

Учені називають три типи відношень між висловленнями: 1) рівень структури мови; 2) рівень синтаксичної структури мовлення (міжактантні зв'язки, типи мовленнєвих побудов); 3) рівень синтаксичної структури тексту (ієрархічна система логічних зв'язків, встановлюваних суб'єктом мовлення між об'єктами дійсності у процесі комунікації).

Динамічність, рухливість тексту зумовлює, з одного боку, тісну взаємодію учасників спілкування, прогнозування реакції адресата, а з іншого – автокоментування в процесі породження висловлення-речення. Взаємодія мовленнєвих і комунікативних дій полягає в тому, що мовець втручається у власний текст у зв'язку з певною асоціацією породження усного мовлення, що зумовлює його синтаксичне структурування або ускладнює синтагматично. Відповідно на рівні висловлення спостерігається активізація власне синтаксичних та просодичних засобів вираження логічних відношень.

2.8. Структурно-граматичні і стилістичні особливості приєднувальних і вставлених конструкцій із пояснювальними відношеннями

Приєднувальні пояснювальні конструкції мають специфічні, тільки їм властиві змістові, граматичні та ритмомелодійні ознаки. За змістом приєднувальні пояснювальні конструкції максимально залежать від контексту, від змісту попереднього, структурно опорного речення. Тісно пов'язані з ним, вони окремо сприймаються як недостатні в змістовому відношенні. За характером вираження пояснювальних відношень приєднувальні конструкції поділяються на чотири типи: 1) *власне пояснювальні*, приєднані до основного речення сполучником *тобто* (*цебто, себто*); 2) *пояснювально-уточнювальні*, що конкретизують зміст основного висловлювання способом точнішого формулювання думки, введені сполучником *тобто*, або його аналогами: *точніше, вірніше, конкретніше* тощо; 3) приєднувальні конструкції *виокремлення* із додатковою функцією підсилення якоїсь деталі, ілюстрації попереднього викладу, маркерами яких, крім сполучника *тобто*, виступають сполучні засоби: *зокрема, особливо, передусім* та ін.; 4) приєднувальні конструкції *пояснювально-висновкові*, пояснювальний компонент яких здебільшого уведений вставними словами: *словом, одне слово, отже* та ін. Наприклад: *Не піддавати руїні Київ. **Тобто** те місто, яке вже давно руїна* (В. Шевчук). *Суглоби національної історії були вкотре вивихнуті. **Якщо точніше й жорсткіше** – це був відкритий перелом* (Б. Тихолоз); *У того ж процесу, що започатковується нині, перспективи бути розстріляним, можливо, й немає, але є загроза бути задушеним в обіймах та поцілунках, обраним в делегати й лауреати... **Словом, приспаним*** (Л. Костенко).

Вставлені конструкції з пояснювальними відношеннями мають складну семантичну структуру і репрезентують пропозитивний зміст у спосіб констатації певної інформації в основній частині та пояснення, уточнення (часто з оцінним значенням) якогось компонента чи всього повідомлення в

цілому – у другій частині. Вони своєрідно репрезентують щодо адресата мовлення іллокутивну мету адресанта засобом пояснення, уточнення, відсилання до відповідного джерела. Наприклад: *На 1966 – 1968 роки (тобто до того, коли в червні 1968 року мене призвано на військову службу) припадає час найчастіших наших з Василем зустрічей* (О. Орач); *...Рибки розсиплються сріблястим водограєм, тікаючи від нього: там норець (Пірникоза, як кажуть наші діти) то білими виблискує грудьми, то щезне у воді, лиш розійдуться круги широкі* (М. Рильський).

Специфіка конструкцій зі вставленим пояснювальним компонентом знаходить відображення у їхній синтаксичній структурі, у засобах морфологічного, синтаксичного та інтонаційного оформлення.

Маркерами пояснювальних відношень у вставленій частині є: пояснювальні сполучники та їх аналоги. Показником синтаксичного зв'язку є також співвіднесеність граматичних форм дієслів-присудків, здатність займенникових слів вступати між собою в анафоричні відношення, використання вставних слів, словосполучень, речень для вираження модально-оцінних відтінків категорійної семантики пояснення. На відміну від вставних слів, словосполучень, речень, вставлені пояснювальні компоненти мають власну модальність та інтонаційне оформлення, яке на письмі завжди позначають дужками. Ізоляція – вставність (інтонаційна у вимові та графічна на письмі) вирізняє вставлені конструкції з-поміж інших пояснювальних речень та інших – без пояснювального компонента.

Поза увагою мовознавців залишилися найтипівіші функціонально-стилістичні вияви згаданих інфраструктурних одиниць. Активізація вставних одиниць у сучасному українському газетному мовленні є інноваційним явищем на рівні простого речення.

Маючи різне екстралінгвістичне підґрунтя, вони виконують неоднорідні завдання, реалізують різні комунікативні настанови тощо. Найактивніше на шпальтах сучасних українських газет функціонують вставні одиниці, що вказують на джерело повідомлення: на мою думку, на

думку (чию?), за словами..., як то кажуть, мовляв, як свідчить, як повідомили...та ін. Їхня різноманітність і поширеність у пресі сьогодні вражає, проте не всі вони цікаві чи то в структурному, чи кількісному, чи функціонально-стилістичному плані. У згаданій семантичній групі кількісно переважають вставні конструкції, які мають форму підрядного речення зі сполучником як, напр.: *Як повідомили у прес-службі Президента, співрозмовники обговорили поточну політичну ситуацію в Україні* (Молодь України).

Усталена синтаксична конструкція зі сполучником як спеціально вживана в мові для виконання функції вставного повідомлення. Вона має перевагу з погляду впізнаваності вставного компонента, його мобільності: зміст вставного компонента може бути висловлений не лише в процесі основного повідомлення, а й мати випереджувальний характер. У кожному із поданих вище вставних конструкцій можна ввести слово *це*. Пор. стосовно першого речення: 1. *Це* повідомили у прес-службі Президента. 2. Про *це* уже повідомлялося і т.д. Воно вказує на супровідне відношення вставної одиниці до базового речення і водночас більшою мірою регламентує властивості супровідного речення, особливо в разі препозитивного вживання. За нашими спостереженнями, такі вставні конструкції за своїм граматичним ладом відповідають усім вимогам до структурного оформлення двоскладного чи односкладного речення і здебільшого слугують початком (вступом) до заміток, чим специфічно вирізняють інформаційний жанр як такий, що завжди тяжіє до стандарту.

Помітно також, що із сполучником як у двоскладному реченні поєднують здебільшого дієслова повідомляти, пояснювати, наголошувати, відзначати, заявляти, запевняти, свідчити, засвідчувати в різних видових та особових формах, в односкладному — головним членом, вираженням предикативним прислівником відомо і дієслівною зв'язкою стало або нульовою формою дієслівної зв'язки бути (стало відомо, відомо), які виступають здебільшого в обрамленні інших додатково-повідомлюваних

компонентів. Найбільш семантично придатними для вираження високого ступеня вірогідності поданої інформації, на нашу думку, є дієслівні лексеми повідомляти й пояснювати, що зумовлює активне використання їх на шпальтах сучасних українських газет. Різновидом вставних конструкцій цієї самої семантичної групи, також послідовно вживаним у публікаціях інформативного жанру, передусім замітках, рідше – інтерв'ю, є поширені словосполучення з прийменником *за*.

Поширеним функційно-стилістичним виявом побутування вставних одиниць у сучасній українській мові є починання ними кожної, розташованої одна за одною замітки, що мобілізує виклад, дає змогу швидко «перемкнутися» з події на подію, чітко розмежувавши основне й супровідне.

У вставних словосполученнях прийменники *за* та *на*, за умови лексикограматичного переструктурування їхнього складу, також можна замінити словом *як*, але й без такої заміни згадані словосполучення, конденсуючи у собі зміст цілого речення, мають ще й окремий додатковий зміст, який перебуває за межами змісту основного речення.

На сучасному етапі розвитку мовних жанрів спостерігаємо тенденцію до врізноманітнення вставних речень тієї самої семантики за допомогою видозмін у граматичному оформленні: уникнення сполучника *як*, його заміни прислівниками, імплікації суб'єкта, якому належить вислів, реалізації структурної неповноти речення опущенням основних компонентів тощо.

Останнім часом усе помітнішою стає тенденція, пов'язана з бажанням мовця (автора) максимально актуалізувати інформацію, всіляко сприяючи її експресивізації. Задля цього вставні речення нерідко фразеологізують, уводять до їхньої структури розмовні, більш динамічні в стилістичному плані елементи.

Усі вставні конструкції, які вказують на джерело повідомлення, у сучасному українському мовленні виконують прагматичну адресно-марковану функцію: дають змогу авторові публікації, покликаючись на інше джерело, підвищувати рівень правдивості інформації в очах читача,

погоджувати власну думку з думкою компетентного джерела, знижувати категоричність висловлення, спонукати адресата до прийняття авторської позиції.

Другою за активністю вживання в художньому стилі і надзвичайно різноманітною щодо семантичного наповнення її компонентів є семантична група вставних конструкцій.

Сьогодні особливо актуалізованими в цій семантичній групі постають такі модальні елементи відприкметникового, відзайменникового та відчислівникового походження, як головне, власне, втім (утім), по-перше, по-друге, що вживаються на початку чи всередині речення.

Згадані вставні одиниці втрачають змістову самостійність, що зумовлено специфікою їхніх функцій – слугувати засобом зв'язку між синтаксичними конструкціями та оформлювати відношення між ними, тобто функціонально наближатися до сполучників. Примітно також, що одні вставні компоненти на шпальтах українських газет останнім часом зазнають усе більшої актуалізації, інші – переходять до розряду менш уживаних. Наприклад: *втім* / *утім*. Це засвідчує непересічні можливості української мови до синонімізації її одиниць й українізацію газетного мовлення в цілому.

Вставні слова по-перше, по-друге виражають не тільки числову послідовність думок, але й ступінь їхньої важливості, певної значущості.

Насамкінець зауважимо, що всі вставні одиниці цієї семантичної групи слугують актуалізаторами прагматичної функції текстової зв'язності, спричиненої комунікативними потребами вказувати на хід думок автора, їхню послідовність, на взаємозалежність між сусідніми висловленнями, коментувати, доповнювати, узагальнювати сказане, увиразнювати структурні, логіко-семантичні зв'язки між частинами висловлення відповідно до авторського задуму. Так само широко представлена в сучасному українському мовленні семантична група вставних слів, що виражають суб'єктивно-модальне значення вірогідності, правдивості того, про що мовиться в реченні чи його окремій частині, упевненості в

об'єктивності наведених фактів. Реалізуючи прагматичну акцентно-стверджувальну функцію, вставні одиниці цієї семантичної групи засвідчують нову тенденцію до переважання деяких власне українських, некалькованих на кшталт російської мови вставних слів та словосполучень, як-от: *щоправда, воістину, звісно, природно, імовірніше, найвірогідніше, певна річ, поза сумнівом*. Їхнє домінування на тлі інших вставних одиниць цієї семантичної групи настільки помітне, що можна впевнено констатувати типовість уживання названих вставних слів в українських центральних і регіональних газетних органах.

На жаль, і досі трапляються поодинокі скальковані з російської мови вставні одиниці на зразок: *більше того, швидше за все, з точки зору, як показує...* тощо.

На нашу думку, не всі вставні компоненти і не в кожному газетному жанрі мають однаковий експресивноемоційний заряд. Так, експресія, зреалізована вставними реченнями розмовного характеру з елементами неповноти в нарисі, репортажі, сприйматиметься вишуканіше, виразніше, аніж у хронікальній замітці, бо остання зрідка послуговується згаданими одиницями.

Найбільший стилістичний потенціал у цьому плані виявляють фразеологізовані вставні речення. Такі вставні конструкції, на нашу думку, передають найвищий ступінь вірогідності, указують на безальтернативність, а тому здатні надавати художнім та публікаційним текстам – здебільшого репортажам, нарисам, інтерв'ю та кореспонденціям – довірливого, безапелятивного характеру. Саме цим зумовлена їхня надзвичайна активність у сучасній українській мові і водночас уростання в речення в ролі стилістичного чинника, здатного маркувати найтривіальніший зміст, знижувати категоричність висловлення, оптимізувати спілкування, виражати різнопланові емоційні кваліфікації. Стилiстично маркованими мовними засобами на сторінках сучасних текстів постають і деякі вставні конструкції досить поширеної семантичної групи зі значенням невпевненості,

припущення, сумніву. Помітна передусім надмірна актуалізація вставних слів та речень розмовного характеру *гадаю, як на мене*.

Спостережено також появу й стрімку активізацію нових вставних слів *схоже, вочевидь, ймовірно* замість узвичаєних, донедавна активно вживаних у публіцистичному стилі вставних слів *мабуть, напевне, очевидно*.

Для художніх текстів початку ХХІ ст. характерне використання слів, які виражають сумнів, гіпотетичність, що зумовлено потребою передати відносний характер ступеня вірогідності наших знань про світ, які постають здебільшого не як реальний, а лише як можливий факт. Вставно-модальні одиниці гіпотетичності непрямо вказують на авторизацію, вони ніби оформлюють роздуми автора, допомагають йому створити враження безпосереднього пошуку істини, змусити читача долучитися до мисленнєвого процесу, самому дошукатися до суті висловлених передбачень. До того ж, вони посилюють вірогідність думки, знижують ступінь її категоричності, подекуди створюють іронічний тон, тобто успішно реалізують у тексті прагматичну акцентно-гіпотетичну функцію мови. Це породжує різноманітні вияви стилістичної взаємодії згаданих вставних конструкцій, бо в процесі встановлення, підтримування чи завершення мовленнєвого контакту мовцеві (авторові) потрібно зосередити увагу читача на всьому висловленні чи якійсь його частині, тому фатичний елемент буде у пречи інтерпозиції у висловленні.

За нашими спостереженнями, це чи не найбільш актуалізована група вставних конструкцій у жанрах інтерв'ю, що спричинено динамічними процесами в газетній мові, спрямованими на ліквідацію стереотипного мислення, затертих стандартів, на оновлення суспільної свідомості. Для газетного мовлення наших днів характерним є активне використання вставних слів і речень, до складу яких уходить дієслово у формі наказового способу.

Останнім часом помітна тенденція до розширення компонентного складу вставних одиниць цієї групи до рівня речення, що вдаліше об'єктивує

емоційний стан комуніканта, знижує категоричність викладу, сприяючи продовженню комунікативного контакту, так потрібного в діалогові.

Спостережено також деякі зміни в групі вставних одиниць, які виражають емоційне ставлення того, хто говорить, до змісту речення. Зокрема, на тлі узвичаєних вставних одиниць іменникового типу, виражених прийменниково-іменниковими формами як без поширювачів, так і з ними, як-от: *на жаль, на щастя, на радість, на превеликий жаль* тощо, на шпальтах українських газет початку ХХІ ст.

Такі поєднання, на нашу думку, сприяють більшій переконливості висловлення, адресно зорієнтовують його, позбавляючи читача щонайменших сумнівів стосовно інформації, яку надає газета. Паралельне вживання вставних одиниць іншої семантики, крім згаданих, є рідкісним явищем, однак так само стилістично вагомим з погляду внутрішнього розчленування модальності речення.

Отже, узагальнивши спостереження за вживанням вставних слів, словосполучень та речень у сучасному українському мовленні, констатуємо, що вони набувають тут дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги, слугуючи засобом реалізації кількох комунікативно-прагматичних функцій: адресно-маркованої, функції текстової зв'язності, акцентно-стверджувальної, акцентно-гіпотетичної, фатичної, функції експресивізації мовлення та оцінної. Як і раніше, перевагу надають вставним одиницям, що вказують на джерело повідомлення, серед яких найактивніше функціонують ті, що мають форму підрядних речень зі сполучником *як* та словосполучень з прийменником *за*. Мобільність, легка впізнаваність таких конструкцій дає змогу розпочинати ними виклад думок.

На матеріалі сучасної української прози чітко простежуємо дві тенденції: 1) до урізноманітнення вставних конструкцій унаслідок видозміни їхнього граматичного оформлення, зокрема уникнення сполучника *як*, заміна його прислівниками, імплікація суб'єкта, якому належить вислів, реалізація структурної неповноти речення опущенням головних компонентів тощо;

2) до експресивізації мовлення за допомогою фразеологізації викладу та введення до його складу розмовних і книжно-літературних елементів переважно біблійного походження. Такі граматичні та функційно-стилістичні перетворення забезпечують ефективний вплив на емоційний стан отримувача інформації, залучаючи його до співпраці, що сприяє розширенню кола читацької аудиторії. Значного поширення набувають модальні елементи відприкметникового, відзайменникового та відчислівникового походження, які, функційно наближаючись до сполучників, виконують роль зв'язкових компонентів у писемному тексті. Цікавим явищем в художньому мовленні початку XXI ст. є накладання вставних і вставлених компонентів один на одного в межах однієї мегаконструкції, вживання якої вмотивоване лише у великих за обсягом контекстах, які, щоб бути зрозумілими широкому загалу, потребують уточнення, конкретизації окремих думок автора.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Проведений аналіз семантичної структури пояснювально-ототожнювальних конструкцій дозволив дійти таких висновків:

1. Пояснювально-ототожнювальне, або власне-пояснювальне, відношення формується в спеціально організованих синтаксичних конструкціях сучасної української мови – словосполученні, складному реченні та тексті, – які виявляють певну ізоморфність, щоправда, відрізняючись можливостями щодо вираження цього відношення, зумовленими їх синтаксичною природою. Своєрідність організації цих конструкцій може бути з'ясована через їх формально-синтаксичний аналіз.

2. Своєрідність пояснювально-ототожнювальні конструкції в системі мови визначає скерованість комунікативно-прагматичними чинниками. Пояснювальний компонент не є формально чи семантично необхідним: його поява зумовлена потребою мовця адекватно репрезентувати в процесі

комунікації свій погляд на світ. Необхідність творення пояснювального компонента детермінована комунікативною стратегією мовця, який орієнтується на адресата. Отже, пояснювально-ототожнювальна конструкція становить утворення, яке є наслідком взаємодії мовця і адресата на шляху до порозуміння.

3. Орієнтованість цих конструкцій на слухача виявляється в тому, що мовець відмовляється від задоволення власних інтересів – економії мовних засобів (закон економії) – й удається до надлишковості в засобах вираження того самого змісту в інтересах слухача. Між тим, використовуючи пояснювально-ототожнювальне висловлення, він опосередковано задовольняє й власні інтереси, досягаючи успіху в спілкуванні.

4. Творення пояснювально-ототожнювальної конструкції описано в роботі через такі етапи: встановлення тотожності між компонентами на ґрунті оцінки, залучення кон'юнкції й диз'юнкції як супутніх основному відношенню значень.

5. Роль оцінки у формуванні пояснювально-ототожнювальної конструкції окреслена як визначення мовцем адекватності змісту компонентів явищу чи ситуації дійсності та як передбачення ним того комунікативно-прагматичного ефекту, якого вдасться досягти за використання утвореної конструкції.

6. Логіко-семантичним конститuentом пояснювально-ототожнювального значення є відношення тотожності, яке становить один із етапів його формування. На відміну від уточнення та узагальнення, для яких відношення тотожності також є логічною основою, власне-пояснення характеризує етап встановлення тотожності між явищами одного рівня – денотативного, сигніфікативного та номінативного.

7. Етап кон'юнкції в досліджуваних конструкціях наявний на рівні мисленнєво-когнітивного конструювання: мовець об'єднує компоненти конструкції, констатує: «я можу сказати про це так *і* по-іншому». Значення кон'юнкції виявляє потенційну безмежність способів і засобів

репрезентації мовцем того чи іншого змісту в структурі пояснювально-ототожнювальної конструкції. Протидіє цьому диз'юнктивний етап, спрямований на адресата: мовець обмежує себе в можливих способах подання певного змісту, враховуючи наявність адресата, якому він ніби пропонує: «я можу сказати про це так *або* так, а ти обери той варіант, який тобі до вподоби». На відміну від значення кон'юнкції, диз'юнктивне значення може зберігати в формально-семантичній структурі досліджуваних конструкцій свій показник – сполучники *або*, *чи*, які виявляють тенденцію до самостійного вжитку лише в конструкціях-словосполученнях. У реченні та тексті як одиницях мови і мовлення цей сполучник зазвичай модифікується модально-оцінними лексемами, чим засвідчує свою метамовну функцію, спрямовану на адресата.

5. Семантична структура пояснювально-ототожнювальних конструкцій утворюється поєднанням в її структурі двох компонентів – пояснюваного й пояснювального, які відображають той самий фрагмент дійсності (між ними встановлюється відношення тотожності на основі референції до того самого номіната, сигніфіката чи денотата, тобто вони є кореферентними), але різняться характером його відображення, відповідно до комунікативних та прагматичних потреб мовця, опосередкованих наявністю адресата.

6. Зміст першого компонента пояснювально-ототожнювальної конструкції інтерпретується в змісті другого відповідно до комунікативного наміру мовця. Аналіз співвідношення між змістами компонентів пояснювально-ототожнювальних конструкцій виявив кілька типів інтерпретаційних кореляцій, які регулярно реалізуються в мовленні.

ВИСНОВКИ

Наукове обґрунтування категорії пояснення у різні часи пропонували філософи, логіки, психологи, лінгвісти, з'ясовуючи статус цієї категорії у процесі пізнання реальної дійсності, її роль у психічній, ментальній сфері людини, у семіотичній, мовно-мисленнєвій і комунікативній діяльності. У філософському трактуванні пояснення пов'язують із теорією пізнання й розкриття сутності предметів і явищ, з'ясування причин їхнього виникнення, розвитку і функціонування. У формальній логіці пояснення пов'язують із процесом міркування й дотримання основного закону тотожності, який вимагає збереження синтаксичного і семантичного вираження думки в процесі міркування у певному контексті, щоб за певними правилами забезпечити виведення істинності тези, істинності аргументів або пояснення, встановлення тотожності предмета, явища, що зберігає мислення від мимовільних чи навмисних перекручень. У мовознавстві термін пояснення трактують як вид семантико-синтаксичних відношень між частинами речень або реченнями, який полягає у повторному називанні, але іншими лексикограматичними засобами того самого явища дійсності.

Філософи розглядають категорію пояснення в аспекті процедури з'ясування і розуміння статусу і змісту категорії тотожності, лінгвісти ж наголошують на втіленні функцій тотожності (й пояснення) у синтаксичних конструкціях. Щодо семантики категорії пояснення погляди вчених дещо розбіжні, але загалом дослідники пояснювальних конструкцій розрізняють вираження в них відношень тотожності, уточнення, виокремлення та ін., вивченню яких присвячені праці на матеріалі російської (А.Ф.Прияткіна, Н.В.Кирпичникова, Є.П.Сєдун, М.Т.Шатух, Г.П.Уханов, О.Я.Кузнєцова та ін.) й української (Н.В.Гуйванюк, А.П.Загнітко, С.М.Глазова, С.І.Загравський, Т.М.Радіонова, О.П.Колісник, І.С.Яремчук, С.А.Байдусь та ін.) мов. Однак у наукових студіях, попри уважне вивчення пояснювальних конструкцій у структурному й семантичному аспектах, недостатньо уваги

приділено функційно-прагматичному аспектові, хоча відомо, що у синтаксичних побудовах семантика мовних знаків не може бути визначена без урахування семантики ситуацій. Оскільки ж з погляду структурної, семантичної і комунікативної організації висловленню властива операція еквіваленції, різновидом якої є пояснення для досягнення психологічних цілей – простоти, доступності, інтересу, то цей прагматичний компонент треба розглядати насамперед на рівні комунікативному.

Пояснювальні конструкції завжди поліпредикативні, до них відносимо прості ускладнені речення з відокремленим прикладковим компонентом та з іншими компонентами, які виражають тотожність другою назвою; ускладнені однорідними членами, які пояснюють, уточнюють узагальнювальний компонент зі значенням «загальне - часткове»; складні (складні ускладнені, складне синтаксичне ціле) конструкції з пояснювальною частиною.

Пояснювально-ототожнювальне значення, або власне-пояснення, основою якого є тотожність явищ одного рівня (денотативного, сигніфікативного або номінативного), становить основний вияв семантики пояснення. Це відрізняє його від уточнювального й узагальнюваного різновидів пояснення із притаманною їм тотожністю різнорівневих сутностей, що співвідносяться як загальне й часткове, абстрактне і конкретне.

Семантика пояснювально-ототожнювальних конструкцій детермінована комунікативною стратегією мовця, який ураховує позицію адресата на шляху до порозуміння й досягнення комунікативної мети. Їх використання зумовлене потребою мовця в інтерпретації вихідного змісту іншим з метою виявити актуальну для слухача сутність повідомлюваного, внаслідок чого компоненти пояснювально-ототожнювальної конструкції й набувають статусу пояснюваного і пояснювального. У роботі виявлено типові зразки співвіднесення змістів цих компонентів, які реалізується в мовленні як регулярні інтерпретаційні кореляції.

Пояснювальний компонент, який визначається мовцем як необхідний для порозуміння між ним і адресатом мовлення, зумовлений суб'єктивною оцінкою ситуації спілкування, слухача, власних інтенцій, а також мовних засобів відображення дійсності щодо їх релевантності для досягнення комунікативної мети.

У роботі доведено, що пояснювально-ототожнювальне відношення реалізується на рівні словосполучення, складного сполучникового речення та в тексті. Відстоюється погляд на нереченнєві пояснювальні конструкції як специфічні сурядні словосполучення, формальною ознакою яких є закритість та негнучкість структури, наявність формальних показників пояснювального відношення, неоднотипність і різноманітність будови компонентів.

Реченнєвими структурами, які реалізують пояснювально-ототожнювальну семантику, є складносурядні конструкції, визначальними формальними ознаками яких є синтаксична однофункціональність компонентів, закритість і негнучкість структури й наявність своєрідних формально-семантичних засобів зв'язку. Поруч із найпитомішим для вираження пояснювально-ототожнювального відношення сполучником *тобто* та його сполучниковими аналогами описано й невластиві сполучникові аналоги – модально-оцінні слова й відпредикативні утворення. Встановлено факт активізації в сучасному мовленні сполучників *себто*, *цебто*, маркованих як застарілі й маловживані. Отже, у роботі подано повний опис засобів, придатних для вираження пояснювально-ототожнювального відношення в сучасній українській мові.

Особливу увагу приділено ролі комунікативних ознак, які підтримують семантичну специфіку пояснювально-ототожнювальних висловлень: тематичному членуванню їх змісту, основними засобами якого є інтонація й порядок слів у предикативних частинах, з'ясовано також своєрідність парцеляції досліджуваних конструкцій.

Доведено, що власне-пояснення реалізується також у текстовому відрізку, організованому як пояснювально-ототожнювальна конструкція:

йому властиві окремі з диференційних ознак, притаманних іншим типам, передусім закритість структури та наявність спеціальних засобів зв'язку між пояснюваним і пояснювальним компонентами. Своєрідність же текстових конструкцій визначає характер компонентів: вони утворюються послідовністю самостійних висловлень.

Широкому функціонуванню пояснювально-ототожнювальних висловлень як мовленнєвих дій, як-от: комісивів, директивів, констативів та експресивів – сприяє їх комунікативна генеза, тобто породжуваність потребою мовця у вираженні власної позиції відповідно до передбачуваного ним бажаного наслідку.

З'ясування репертуару типових комунікативних ситуацій та прагматичних контекстів, у яких мовець вдається до вживання пояснювально-ототожнювального висловлення, сприятиме подальшій розробці питань комунікативної лінгвістики, девіатології та ін.

Список використаних джерел

1. Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума. *Вопросы языковедения*. 1971. № 1. С. 54 – 64.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва: Наука, 1974. 367 с.
3. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике. *Известия АН СССР. Сер. лит.и яз.* 1973. Т. XXXII, №1. С. 89.
4. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Москва: Наука, 1976. 383 с.
5. Арутюнова Н.Д. Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филмора. *Вопросы языкознания*. 1973. № 1. С. 123.
6. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. Москва, 1981. Т. 40. № 4. С. 356 – 367.
7. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. *Оценка. Событие. Факт*. Москва: Наука, 1988. 340 с.
8. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энцикл., 1966. 608 с.
10. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. Київ: Наук. думка, 1990. 167 с.
11. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
12. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. Навч. Посібник. Київ: КДПІ, 1987. 80 с.
13. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови. Київ: Рад. школа, 1960. 260 с.
14. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівська В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. Київ: Либідь, 1993. 336 с.

15. Белошапкова В.А. Анафорические элементы в составе сложных предложений. Памяти акад. В.В. Виноградова. Москва, 1971. С. 34 – 43.
16. Белошапкова В.А. О понятии «формула предложения» на уровне синтаксиса сложного предложения. Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. Москва: Наука, 1969. С. 206 – 216.
17. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов. Москва: Высш. школа, 1977. 248 с.
18. Белошапкова В.А., Губина Р.И. Смысловые отношения в сложноподчиненном предложении открытой структуры и коммуникативная организация их частей. *Синтаксические отношения в сложном предложении*. Сб. науч. трудов. Калинин, 1989. С. 4 – 8.
19. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке (Некоторые вопросы теории). Москва: Просвещение, 1967. 160 с.
20. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва: Прогресс, 1974. 447 с.
21. Бергельсон М.Б. Прагматический «принцип приоритета» и его отражение в грамматике языка М.Б. Бергельсон, А.Е. Кибрик. *Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка*. Т. 40. 1981. № 4. С. 343 – 355.
22. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. Наук. Чернівці, 1996. 16 с.
23. Биренбаум Я.Г. Еще раз о границе сложносочиненного и сложноподчиненного предложений. *Теоретические аспекты лингвистических исследований*. (Сб. науч. ст.). Новосибирск, 1984. С. 109 – 115.
24. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1977. 204 с.
25. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.

26. Бацевич Ф.С. Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові. *Мовознавство*. 1993. №1. с. 54 – 59.
27. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Ленинград: Наука, 1983. 209 с.
28. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. Т.1. Київ: Гос. уч. пед. изд., 1952. 446 с.
29. Булыгина Т.В. О границах между сложной единицей и сочетанием единиц. *Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие*. Москва: Наука, 1969. С. 208 – 272.
30. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. Москва: АН СССР, 1959. 623 с.
31. Вайс Д. Высказывания тождества в русском языке: опыт их отграничения от высказываний других типов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XV. Москва: Прогресс, 1985. С. 434 – 464.
32. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. Изд. 2-е. Учебник для вузов. Москва, 1978. 439 с.
33. Валгина Н.С. Сложноподчиненные предложения в русском языке. Москва: Уч. п., 1971. 86 с.
34. Валгина Н.С. Современный русский язык: учебник для вузов. Москва: Высшая шк., 1961. 452 с.
35. Вежбицкая А. Дескрипция или цитация? *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 13. Москва: Прогресс, 1982. С. 237 – 262.
36. Вежбицкая А. Метатекст в тексте. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып.8. Москва: Прогресс, 1978. С. 402 – 424.
37. Вежбицкая А. Речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып.16. М.: Прогресс, 1985. С. 251 – 275.
38. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. Москва: Прогресс, 1985. С. 238 – 250.
39. Виноградов В.В. Избранные труды. *Исследования по русской грамматике*. Москва: Наука, 1975. 560 с.

40. Вихованець І.Р., Городенська К.М., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1982. 219 с.
41. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
42. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
43. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
44. Вопросы синтаксиса современного русского языка / Под ред В.В.Виноградова. Москва: Учпедгиз, 1950. 410 с.
45. Воробьева Г.Ф., Панюшев М.С., Толстый И.В. Современный русский язык. Синтаксис. Учебное пособие. Москва: Изд. «Русский язык», 1975. 192 с.
46. Гаврилова Г.Ф. Сочинение в усложненном сложном предложении. *Функциональный анализ синтаксических структур*. Сборник научных трудов. Иркутск: Изд. Иркутс. ун-та, 1982. 144 с.
47. Гак В.Г. Категория модуса предложения: Предложение и текст в семантическом аспекте. Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1978. С. 19 – 26.
48. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 1981. 139 с.
49. Герман К.Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядного речення сучасної української літературної мови. Чернівці, 1973. 54 с.
50. Глушкова Г.М. Структурно-семантичні типи сурядності: автореф... канд. філол. наук. Дніпропетровськ: ДГУ, 1998. 16 с.
51. Гордон Д., Лакофф Дж. Постулаты речевого общения. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып.16. М.: Прогресс, 1985. С. 276 – 302.
52. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып.16. Москва: Прогресс, 1985. С. 217 – 237.
53. Грамматика русского языка / Под. ред. акад. В.В.Виноградова. Москва: Изд. АН СССР, 1954. Т.2. Ч.2. 720 с.

54. Грамматика русского языка. Синтаксис / Под. ред. акад. В.В.Виноградова. – М.: Издат. АН СССР, 1960. – Т.2. – Ч.2. – 440 с.
55. Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
56. Гребенщикова Н.С. История союзного оформления пояснительных отношений в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1977. – 19 с.
57. Гришковская О.Н. Семантика и структура пояснительных конструкций в простом предложении. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – М., 1992. – 13 с.
58. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1969. – 155 с. – С. 19 – 24.
59. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
60. Гуйванюк Н.В., Гнатчук О.С., Нечипорук М.В. Семантична структура тексту: Навч. метод. посібн. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
61. Гулыга Е.В. О семантике предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 21 – 29.
62. Дейк Т.А. ван. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 259 – 336.
63. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова; Вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петровой. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
64. Демьянков В.З. «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 223 – 235.
65. Димитрова С. Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего о степени осведомленности адресата (на

матеріалі російського мови) // Новое в зарубіжній лінгвістиці. Вип. 15. – М.: Прогресс, 1985. – С. 535 – 546.

66. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Х.: Вид-во при ХДУ видавничого об'єднання “Вища школа”, 1980. – 150 с.

67. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наукова думка, 1973. – 226 с.

68. Дудик П.С. Характерні синтаксичні структури в усно-розмовному літературному мовленні // Закономірності українського усного літературного мовлення. – К., 1965.

69. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.

70. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматика української мови. – К.: Вища шк., 1980. – 318 с.

71. Загнітко А.П. Принципи формальної і смислової організації складного речення // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі. – Горлівка: ГДППМ, 1997. – Вип. 3. – С. 239 – 247.

72. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

73. Загнітко А.П. Український синтаксис. (Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч. 2: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 240 с.

74. Загrevський Є.І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним відношенням у науковому стилі української мови // Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. Випуск 3. – Х.: ХДПУ, 1997. – С. 137 – 141.

75. Загrevський Є.І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Х., 1999. – 20 с.

76. Загревський Є.І. Зміст терміна “пояснення” як виду синтаксичного відношення // Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. Випуск 3. – Х.: ХДПУ, 1997. – С. 148 – 148.
77. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 307 с.
78. Зельцер В.И. Парцелляция как прием актуализации основных синтагм сложноподчиненного предложения // Принципы и методы лексико-грамматических исследований. Науч. доклады 2-го межкафедрального семинара аспирантов-языковедов. – Л., 1973. – С. 178 – 181.
79. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
80. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973.
81. Иванушкина Г.Ф. Бессоюзные сложные пояснительные предложения в современном русском литературном языке. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – М., 1973. – 23 с.
82. Івченко М.П. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965.
83. Історія української мови. Синтаксис / За ред. Грищенка А.П., Німчука В.В., Русанівського В.М., Щербатюк Г.Х. – К., 1982. – 503 с.
84. Камышев Н.С. К вопросу об уточняющих конструкциях в простом предложении // Современный русский язык. Морфология и синтаксис / Под ред. проф. Голанова И.Г. – М., 1964. – С. 58 – 66.
85. Каранська М.У. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / Ред. М.С. Тимошик. – К., 1995. – 312 с.
86. Карцевский С. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания 19-20 вв. в очерках и извлечениях. Ч1. – М. – 1965. – С. 85 – 90.
87. Кашук А.Г. Синтаксис складного речення. – К.: Рад. школа, 1986.

88. Кибрик А.Е. Соотношение формы и значения в лингвистическом описании / ИРЯ АН СССР. Пробл. группа по эксперим. и прикл. лингвистике. - Препринт. - М., 1980. - Вып.132.
89. Кирпичникова Н.В. Бессоюзные сложные предложения, в которых вторая часть поясняет одно из слов первой части // Русский язык в школе. - 1956. - № 5. - С. 30 - 35.
90. Кирпичникова Н.В. К изучению семантики сложного предложения современного русского языка /на материале бессоюзных конструкций со значением мотивации // Вестник МГУ. - 1981. - № 2. - С. 32 - 34.
91. Кирпичникова Н.В. Некоторые типы бессоюзных сложных предложений в современном русском языке. Дисс. ...канд. филол. наук. - М., 1954.
92. Кирпичникова Н.В. О синтаксическом термине пояснение // Исследование по современному русскому языку / Под ред. Т.М.Ломтева. - М: Изд. Моск. ун-та, 1970. - С. 96 - 112.
93. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. - М.: Просвещение, 1976. - 240 с.
94. Кокорина С.И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке. - М.: Издательство Моск. ун-та, 1979. - 79 с.
95. Колосова Т.А. К вопросу о семантике сложных предложений // Сложные предложения в языках разных систем. Сб. науч. трудов. - Новосибирск, 1977. - С. 29 - 35.
96. Колосова Т.А. О модусе и диктуме в сложном предложении // НДВШ. Филологические науки. - 1979. - № 2. - С. 47 - 53.
97. Колосова Т.А. Семантические отношения в сложном предложении // Науч. доклады высшей школы. Филологические науки. - 1972. - № 5. - С. 61 - 72.
98. Колосова Т.А., Черемисина М.И. Заметки по понятиям "сочинение" и "подчинение" в их соотношении друг с другом //

Синтаксические отношения в сложном предложении. Сб. науч. трудов. – Калинин: КГУ, 1989. – С. 28 – 39.

99. Колосова Т.А., Черемисина М.И. Очерки по теории сложного предложения. – Новосибирск: Наука, 1987. – 196 с.

100. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984. – 175 с.

101. Комина Н.А. Систематика коммуникативно-прагматических типов высказывания // Прагматические аспекты функционирования языка. – Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1983. – С. 93 – 101.

102. Коновалова Т.И. Опыт сопоставительного анализа употребления сложноподчиненных предложений в художественном стиле (на материале прозы В. Липатова, Ю. Бондарева, А. Чаковского) // Русской языкознание. – 1981. – Вып. 2. – С. 116 – 123.

103. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. – К.: Вища шк., 1976. – 207 с.

104. Кононенко П.П. та ін. Українська мова / П.П. Кононенко, Л.О. Кадомцева, Л.І. Мацько. – К.: Либідь, 1990. – 224 с.

105. Корельская Т.Д., Падучева Е.В. Трансформации в симметрических конструкциях: сочинение и эллипсис. – НТИ. Сер.2. Информационные процессы и системы. – 1973. – № 9. – С. 29 – 38.

106. Кормановская Т.И. Сочинение и подчинение в свете коммуникативного подхода // Филологические науки. – 1989. – № 3. – С. 52 – 58.

107. Краткая русская грамматика / Белоусов В.Н., Ковтунова Н.Н. и др.; под ред. Шведовой Н.Ю. и Лопатина В.В. – М.: Русский язык, 1989. – 639 с.

108. Крейдлин Г.Е., Падучева Е.В. Взаимодействие ассоциативных связей и актуального членения в предложениях с союзом *а* // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы. – 1974. – № 9. – С. 31 – 37.

109. Крейдлин Г.Е., Падучева Е.В. Значение и синтаксические свойства союза *а* // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы. – 1974. – № 10. – С. 32 – 37.
110. Кручинина И.Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке. – М., Наука, 1988. – 212 с.
111. Крушельницкая К.Г. О синтаксической природе “актуального членения” предложения // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Просвещение, 1977. – 192 с.
112. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – М.: «Просвещение», 1969. – 189 с.
113. Курс сучасної української літературної мови / АН УРСР. Ін-т мовоз-ва ім. О.О.Потебні; За ред. Л.А.Булаховського. Т.2: Синтаксис. – К.: Рад.школа, 1951. – 408 с.
114. Лакофф Дж. Прагматика в естественной логике // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 439 – 470.
115. Лаптева О.А. Русский разговорный синтаксис. – М.: Наука, 1976. – 400 с.
116. Ломакович С. В. Роль лексики у формуванні змісту складного речення // Лінгвістичні дослідження. Наук. вісник. – Вип. 3. – Харків: ХДПУ, 1997. – С. 149 – 153.
117. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: Дис. ... д-ра філол. наук. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
118. Ломакович С.В. Предикативне відношення в структурі одиниць малого синтаксису // Вісник Харківського університету. – 1998. – № 408. – С. 20 – 24.
119. Ломакович С.В. Семантична організація займенниково-співвідносних речень у сучасній українській мові. – К.: НМК ВО, 1993. – 73 с.
120. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений. – М.: Наука, 1986. – 200 с.

121. Маркелова Г.В. Средства выражения пояснительных отношений в русском языке XVIII века // Синтаксические отношения в сложном предложении. Сборник научных трудов. – Калинин: КГУ, 1989. – 160 с.
122. Матезиус В.О. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. – М.: Наука, 1967. – С. 239 – 245.
123. Медведєв Ф.П. Сучасна українська літературна мова. Нариси з граматики. – Х, 1951. – 200 с.
124. Мельничук А.С. Порядок слов и синтаксическое членение предложений в славянских языках. – К.: Изд-во АН УССР, 1958.
125. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / Под ред. А.Е. Кибрика и А.С. Нариньяни; С предисловием А.П.Ершова. – М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит. – 280 с.
126. Морозова Э.Ф. Сложные предложения с пояснительными отношениями в современном русском литературном языке // Синтаксические отношения в сложном предложении. – Калинин, 1989. – С. 58 – 65.
127. Музафарова А.К. Пояснительные отношения в конструкциях с временными определителями, выраженными словоформами с темпоральным значением и придаточными времени // Сложное предложение / Под ред. Г.П.Уханова. – К.: КГУ, 1979. – С. 70 – 78.
128. Мясоєдова С.В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови. Дис... канд. філол. наук. 10.02.01. – Х., 2001. – 178 с.
129. Ованова М. Обособленные предложения в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1959. – № 6. – С. 13 – 16.
130. Овсянико-Куликовскій Д.Н. Синтаксисъ русскаго языка. СПб: Изд-во И.Л. Овсянико-Куликовской, 1912.
131. Оганесова Р.Д. О значении и функции союза // Спорные вопросы синтаксиса. Сборник статей / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 226 – 243.

132. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: Высш.шк., 1980. – 211 с.
133. Ойце И.М. Сложные предложения с пояснением в современном русском языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1965. – 18 с.
134. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22 – 130.
135. Падучева Е.В. Актуализация предложения в составе речевого акта // Формальное представление лингвистической информации. – Новосибирск: ВЦ СО АН СССР, 1982. – С. 38 – 63.
136. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса. – М.: Наука, 1974. – 292 с.
137. Палевская М.Ф. Союзы сравнения // Ученные записки Тираспольского государственного педагогического института им. Т.Г.Шевченко. – 1958. – Вып. VII. – С. 173 – 188.
138. Петрухин В.Н. Тождественные подлежащие в структуре сложного предложения // Синтаксис сложного предложения. Сборник науч. трудов. – Воронеж, 1982. – С. 94.
139. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 7-е. – М.: Гос. уч. пед. изд-во Мин. Просв. РСФСР, 1956. – 514 с.
140. Покусаенко В.К. К вопросу о границах сложноподчиненных предложений // Синтаксис предложения / Под ред. Г.П.Уханова. – Калинин: КГУ, 1983. – С. 42 – 47.
141. Покусаенко В.К. К вопросу об отношении бессоюзных сложных предложений к сложносочиненным и сложноподчиненным предложениям // Вопросы синтаксиса сложного предложения и методы его преподавания. – Краснодар, 1966. – С. 64 – 66.
142. Покусаенко В.К. Синтаксические связи придаточной связи сложноподчиненного предложения // Русский язык в школе. – 1962. – № 1. – С. 22 – 27.
143. Пономарів О.Д. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К.: Либідь, 1994.

144. Попова И.А. Сложносочиненное предложение в современном русском языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка / Под ред. В.В.Виноградова. – М. Гос. уч. пед. изд., 1950. – С.355 – 358.

145. Пospelов Н.С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 338 – 354.

146. Пospelов Н.С. Основные направления в развитии структурных сложноподчиненного предложения в русском литературном языке XIX в. // Изменения в строе сложноподчиненного предложения в русском литературном языке XIX в. – М., 1964.

147. Почепцов Г.Г. О месте прагматического элемента в лингвистическом описании // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. Сборник научных трудов. – Калинин, 1985. – С. 12 – 18.

148. Почепцов Г.Г. Основы прагматического описания предложения. – К.: Вища школа, 1996.

149. Почепцов Г.Г. Прагматический аспект изучения предложения (к построению теории прагматического синтаксиса) // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 15 – 18.

150. Прияткина А.Ф. Конструкции с пояснительными союзами (К вопросу о пояснительной связи) // Русский язык в школе. – 1956. – № 5. – С. 19 – 24.

151. Прияткина А.Ф. Роль некоторых служебных слов в выражении пояснительных отношений // Ученые записки Д-Восточного университета. – 1957. – Вып. 1.

152. Прияткина А.Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения. – М., 1990. – 176 с.

153. Прияткина А.Ф. Служебные слова, выражающие уточнение и пояснение в современном русском языке. Дис. ...канд. филол. наук. – М., 1954.

154. Романова Н.П. О границах между сочинительными и подчинительными союзами (на основе анализа понятий «сочинение» и «подчинение») // Аналитические средства связи в полипредикативных конструкциях. (Сборник научных трудов). – Новосибирск: Ин-т истории, филологии и философии, 1980. – С. 3 – 11.
155. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. М.: Высш. шк., 1963. – 364 с.
156. Русская грамматика / И.В. Барнстова, Е. Беличкова-Кржижкова, О. Лешка и др. – Praga, ACADE-MIA, 1979. – Т. 2. – С. 665 – 1093.
157. Русская грамматика. В 2-х т. / А. Брызгунова, К.В. Бабучан, В.А. Ицкович и др. – Т. 2. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
158. Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
159. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170 – 194.
160. Серль Дж. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 195 – 222.
161. Серль Дж., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов// Новое в зарубежной лингвистике. Вып.18. – М.: Прогресс, 1986. – С. 242-263.
162. Синтаксические отношения в сложном предложении. Сборник научных трудов. – Калинин: КГУ, 1989. – 160 с.
163. Синтаксична будова української мови / Багмут Й.А., Грищенко А.П., Дем'яненко О.Ф., Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М. – К.: Наук. думка, 1968. – 200 с.
164. Сиротіна В.О. Системні зв'язки слів у художньому тексті // Мовознавство. – 1972. – № 3. – С. 52 – 60.
165. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

166. Современный русский литературный язык / Под ред. Н.М. Шанского. – 2-е изд. – Л., 1988. – 671 с.
167. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 560 с.
168. Современный русский язык. В 3-х ч. Ч.3: Синтаксис. Пунктуация / Под ред. Бабайцевой В.В., Максимова Л. Ю. – М., 1987. – 256 с.
169. Современный русский язык. Синтаксис / Под ред. Е.М.Галкиной-Федорук. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 515 с.
170. Современный русский язык. Учебник для фил. фак. ун-тов. – Ч.2: Морфология. Синтаксис / Под ред. Е.М. Галкиной-Федорук. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 638 с.
171. Современный русский язык. Ученик для ун-тов. в 2-х ч. Ч.2. / Под ред. Д.Э. Розенталя. – М., 1984. – 735 с.
172. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / Под ред. В.А. Белошапковой. – М., 1989. – 800 с. – С. 740, 745 – 747.
173. Спільник Т.М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови. Дис... канд. філол. наук. 10.02.01. – Х., 2004. – 178 с.
174. Стеценко А.Н., Холодов Н.Н. Об основных тенденциях и путях развития системы сочинения в русском языке (на материале сложносочиненных предложений) // Вопросы языкознания. – 1980. – № 2. – С. 99 – 111.
175. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 129 – 154.
176. Стросон Р. Интенция и конвенция в речевых актах // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 131 – 150.
177. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 494 с.

178. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я.Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. Плющ М.Я. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с.
179. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
180. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та інші; За ред. О.Д. Пономарева. – К., 1997. – 400 с.
181. Тарновская Л.В. Структурные типы сложных пояснительных предложений с неполносоставными частями // Вопросы синтаксиса русского языка. Сборник статей / Отв. ред. Г.В. Валимова. – Ростов на/Д, 1978. – С. 61 – 70.
182. Ткач О.В. Роль фразеологізмів в організації займенниково-співвідносних речень із корелятами якісно-кількісної семантики // Вісник Харківського університету. – № 408. – Х., 1998. – С. 81 – 87.
183. Ткач О.В. Складнопідрядні речення з корелятами якісно-кількісної семантики в сучасній українській мові. Автореф... канд. філол. наук. 10.02.01. – Х., 2000. – 18 с.
184. Ткач П.Б. Значення преференції та його вираження у складних синтаксичних конструкціях сучасної української мови. Дис... канд. філол. наук. 10.02.01. – Х., 2004. – 201 с.
185. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1968.
186. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
187. Усищева Ю.Г. Пояснительные конструкции с указательными наречиями. (К вопросу отграничения уточнения от собственно пояснения) // Русский язык в школе. – 1961. – № 1. – С. 30 – 33.

188. Уханов Г.П. Пояснительная связь в ее отношении к сочинению и подчинению // Исследования по славянской филологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 336 – 342.
189. Фоміна Л.В. Комуникативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу. Дис... канд. філол. наук. – Х., 2000. – 163 с.
190. Формановская Н.И. Сложное предложение в современном русском языке. Теория и упражнения (включенное обучение). – М.: Русский язык, 1989. – 192 с. – С. 52 – 55.
191. Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения. – М.: Русский язык, 1978. – 240 с.
192. Формановская Н.И. Современный русский язык. Сложноподчиненные предложения. Учебно-методическое пособие. – М., 1966. – 76 с.
193. Фунтова Т.Б. Логіко-синтаксична категорія уточнення в сучасній російській мові (семантика, засоби вираження). Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Сімферополь, 2002. – 18 с.
194. Хамзина Г.К. Об одном типе бессоюзного сложного предложения (к вопросу о пояснительной связи) // Вопросы синтаксиса русского языка. Сборник статей / Под ред. Г.В. Валимовой. – Ростов-на-Дону, 1971. – 205 с. – С. 185 – 193.
195. Хегай В.М. Разделительные отношения и средства их выражения в современном русском языке. Дисс. ...канд.филол.наук. – М., 1978.
196. Хегай В.М., Шмелева Т.В. Предикативность и пропозитивность в простом и сложном предложении // Синтаксис сложного предложения. Межвуз. тематический сборник. – Калининград: КГУ, 1978. – С. 114 – 128.
197. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 259 с.
198. Храковский В.С., Володин А.П. Семантика и типология императива. – Л.: Наука, 1986. – 272 с.

199. Хэар Р.М. Дескрипция и оценка // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М.: Прогресс, 1985.
200. Шапиро А.Б. Еще о второстепенных членах предложения // Русский язык в школе. – 1936. – № 3. – С. 15 – 18.
201. Шатух М.Г. Уточняющие члены предложения как особая синтаксическая категория // Русский язык в школе. – 1959. – № 2. – С.31 – 35.
202. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения // Славянское языкознание. – М., 1973. – 460 с.
203. Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник / Л.Ю. Шевченко, В.В. Різун, Ю.В.Лисенко; За ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1993. – 336 с. – С.304.
204. Шинкарук В.Д. Співвідношення диктуму і модусу у структурі речення // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 46 – 52.
205. Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. – М.: Наука, 1986.
206. Шолохов Г.П. Конструкции с союзом *то есть* в произведениях В.И.Ленина // Вопросы синтаксиса русского языка. Вып. 3. – Рязань, 1975. – 110 с. – С. 93 – 98.
207. Шувалова С.А. О соотнесенности смысловых отношений и союзных средств в сложносочиненном предложении // Сложное предложение в конструктивно-семантическом аспекту. Сб. научных трудов. – Калинин: КГУ, 1984. – С. 44 – 52.
208. Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 160 с.
209. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.
210. Bierwish M. Semantic structure and illocutionary force // Speech act theory and pragmatics, Vol.10. – Dordrecht-Holland, 1980. - P. 3-37.